

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК У США
Інститут Шевченкознавства

ШЕВЧЕНКО

РІЧНИК

10

НЬЮ-Йорк 1964

ШЕВЧЕНКО

РІЧНИК 10

З М І С Т

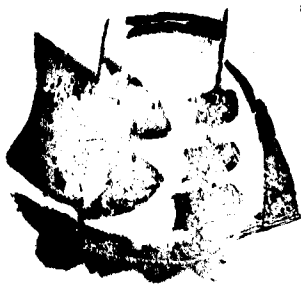
	Стор.
Пам'ятник Шевченкові у Вінніпеґу роботи Андрія Дарагана	6
Переднє слово	7
Шевченко сто років тому	9
Іван Коровицький: Шевченків „Буквар” (1861)	13
В. М.: Унікальний „Кобзар” 1860 року з власноручними поправками Шевченка	27
Юрій Перхорович: Т. Г. Шевченко на Волині	39
В. Міяковський: Академічна публікація для відзначення сторіччя смерті Шевченка	51
— Тогочасні польські газети про похорон Шевченка	56
Summary	58
Видання УВАН, присвячені Шевченкові	59
Систематичний покажчик до річників Шевченко. 1952-1961	61

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК У США
Інститут Шевченкознавства

ШЕВЧЕНКО

РІЧНИК 10

diasporiana.org.ua

*Заручок глз
Бібліотеки в
Запоріжжі
Віг*

THE UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS
AND SCIENCES IN THE U.S. INC.

206 West 100 Street
New York, N.Y. 10025

Р е д а к ц і я :

Д. Горняткевич, В. Дорошенко, В. Порський, Д. Чижевський

Обкладинка П. Холодного

*Складаємо подяку редакції щоденника „Свобода”,
яка уможливила подати матеріяли цього різника
широкому загалові читачів.*

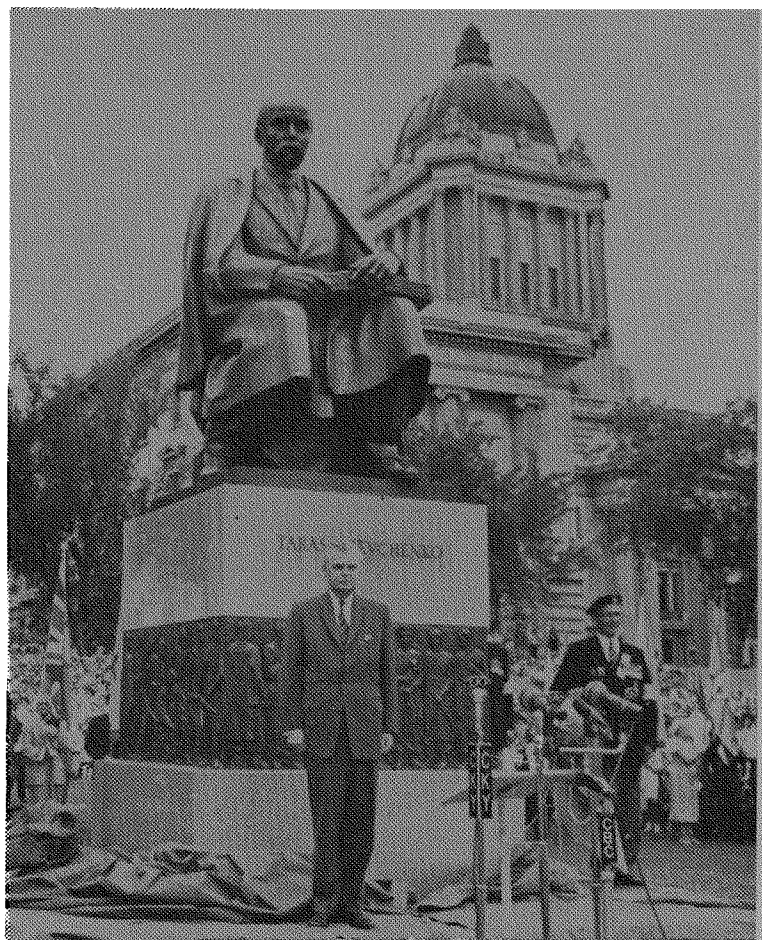
Printed in U. S. A.

Copyright 1964

by

Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S., Inc.

**Пам'ятник Шевченкові у Вінніпегу роботи Андрія Дарягана
1961 р.**

Десятий різник „Шевзенко” закінчує серію видань Української Вільної Академії Наук у США, що, позинаючи з 1952-го року, присвячувалася відзначенню сторізня відповідного року в житті Шевзенка. Даний різник своїм змістом стосується переважно останнього року поетового життя, власне двом першим місяцям 1861-го року.

Дослідга стаття І. І. Коровицького подає детальну аналізу і оцінку останньої праці Шевзенка, що вийшла ще за його життя — „Букварь Южнорусскій”, складений для вжитку й на користь українських недільних шкіл.

Недавно виявленому на еміграції унікальному примірникові „Кобзаря” 1860-го року приділено увагу в текстологізній статті, що подає докладний опис цього невідомого досі примірника. Низка власноручних поправок і вставок поета, кілька цікавих нових варіантів до тексту трьох творів: „Тарасова ніз”, „Наймизка” і „Псалом LXXXI”. Пам’яткове значення цього виключного цінності примірника збільшується ще й тим, що він належав Шевзенковому приятелеві маляреві Григорію Честаховському, який відіграв таку важливу роллю у виконанні поетового заповіту і так знаменито прислужився українській ідеї вибором відповідного місця для похорону та незвичайним урядженням самої могили. Праця над оформленням цього примірника „Кобзаря” могла провадитися Шевзенком у другій половині 1860 року, або й на самому позаткові 1861-го. Очевидно хвороба поета не дозволила йому довести до кінця цю працю і повписувати всі викреслені цензурою місця: кілька сторінок густого паперу, вставлених на позатку і в кінці книги, так і лишилися не заповненими.

Зназний інтерес являє дослідження біографічного порядку, що його перевів Ю. А. Перхоровиз, поставивши собі за мету детально перевірити всі дані щодо Шевзенкової подорожі на Волинь у 1846 році, від якої не збереглося ніяких документальних записів. Шлях цієї подорожі доводилося встановлювати проблематизно за

згадками волинських місцевостей в літературних творах Шевченка. Використовувалися також дуже скупі згадки окремих осіб з тих місцевостей Волині, де перебував Шевченко.

Спеціальну увагу Ю. А. Перхоровиз приділив перебуванню Шевченка на Ковельщині (села Вербка і Секунь). Автор зумів, навіть в умовах розсіяння на еміграції, шляхом кількарізного листування зібрати новий матеріал від колишніх жителів Секуня. Особливо цінне свідоцтво подав митрополит Ніканор. Зібраний таким чином матеріал дав цілком певні дані, що дозволяють відкинути припущення советських шевченкознавців, ніби Шевченко не був у цих селах Ковельщини, і зарисовки церков у Секуні та Вербці йому не належать, хоз за авторство Шевченка говорить стверджена давнішими дослідниками багаторіжна традиція.

Рецензією на одне невідале видання Академії Наук УРСР, присвячене смерті й похорону Шевченка, та короткою заміткою про тенденційні повідомлення польських газет про характер похорону поета, визернується зміст 10-го різника.

ШЕВЧЕНКО СТО РОКІВ ТОМУ

Січень — лютий 1861 року

1861 рік починався для Шевченка сумно. Вже з минулого року він почував себе хворим, а з осені стан здоров'я його ще погіршився. При випадковій зустрічі з лікарем у Михайла Лазаревського в листопаді 1860 р. він жалівся на біль у грудях. Лікар оглянув поета і порадив берегтися.

Кінець року Шевченко перебував, як сам казав, „під арештом”: лікар заборонив виходити.

„Погано я зустрів оцей новий рік”, — писав поет у січні до названого брата свого Варфоломія Шевченка; а тиждень пізніше в другому листі до нього ж скаржився: „Так мені погано, що я ледве перо в руках держу”.

Кілька близьких друзів і знайомих, що відвідували його в ці дні, свідчать про тяжкий фізичний стан і пригнічений настрій поета. До того ж зовнішні обставини його життя були невідрадні. Приміщення в Академії Мистецтв, де жив і працював Шевченко, були зовсім невідповідні для перебування в них тяжко хворої людини. Друзі поета заходилися рятувати його. Сам поет відчував, що йому треба змінити умови. „От якби додому, там би я може одужав”, — говорив він В. Лазаревському. Шевченко погоджувався навіть лягти у лікарню.

Володимир Жемчужников 20-го лютого писав голові Літературного Фонду про Шевченка: „У нього сильна водянка в грудях, і, хоч лікує його з приязні добрий лікар (Круневич), все ж медична допомога спаралізована незручностями Шевченкового життя і відсутністю будь-якого піклування. Він живе в Академії, в кімнаті, переділеній антресолями на два поверхи, спить у верхньому, де вікно знаходиться нарівні з підлогою, працює в нижньому, де холодно. Обидва поверхи вогкі, дме з вікон, особливо у верхньому, де вікно починається від підлоги. Доглядає його академічний служка, що відвідує його кілька разів на день”. Як ствердив і лікар, при таких умовах важко було б сподіватися не тільки на одужання, а навіть і на збереження сил до весни, щоб поет

міг бодай здійснити своє бажання востаннє побувати на батьківщині.

Не зважаючи на все це, Шевченко продовжував у січні і на початку лютого турбуватися справами, що розпочаті були минулого року, але вже без того завзяття, з яким він розпоряджався купівлею садиби, побудовою дому, або влаштуванням особистого життя. Відгуки цих справ ще знаходимо в небагатьох січневих його листах.

На початку січня вийшов з друкарні Шевченків „Буквар”, і вже 4 січня поет почав розсилати його — до Києва, до Полтави для продажу на користь місцевих недільних шкіл, писав листи в цій справі, турбувався долею 50 примірників „Кобзаря”, що вислав був знайомому чернігівцеві Р. Тризни для продажу теж на користь недільної школи в Чернігові.

Справа народної освіти, шкіл та підручників українською мовою стоїть тепер на першому пляні громадських інтересів хворого поета. „Буквар” мав бути тільки початком реалізації давнього, ще кирило-методіївського пляну створення елементарних підручників. За „букварем” мала йти лічба-аритметика, етнографія і географія, нарешті, історія України, і Шевченко, як видно з його листа до М. Чалого (4 січня), мав би приступити сам незабаром до здійснення цього пляну.

Крім „Букваря”, було ще одне досягнення і теж в пляні кирило-методіївських задумів. 10-го січня в Петербурзі вийшла з друку перша книжка українського журналу „Основа”, підготована колишніми кирило-методіївцями — П. Кулішем, В. Білозерським, М. Костомаровим. Шевченко дав для цієї книжки п'ять своїх поезій, для другої — поему „Москалева криниця”, взагалі брав активну участь в реалізації видання і називав „Основу” — своїм журналом.

Шевченко не дочекався лише кількох днів до здійснення ще одного постуляту з часів Кирило-Методіївського братства — звільнення селян з кріпацтва. Чутки про маніфест кружляли в столиці і через те, що 19 лютого була річниця вступу Олександра II на престіл, усі чекали проголошення маніфеста саме на цей день. О. Кониський записав спогад члена петербурзької громади Ф. Черненка про те, як нетерпляче чекав на цей маніфест Шевченко. В цей день Черненко відвідав хворого поета. Шевченко стояв схвильований біля вікна і одразу ж засипав гостя запитаннями про маніфест, волю. Не почувши нічого у відповідь, глибоко зідхнувши, він спитав:

- Що ж, нема?
- Ні!
- Коли ж вона буде?

Закінчивши різкими словами, він закрив лице руками, впав на канапу і заплакав.

В січні Шевченко мав ще силу закінчити офорт з портрета скульптора П. Клодта, зробити копію свого автопортрета, що був на останній виставці в Академії Мистецтв у минулому листопаді. О. Лазаревський згадує, що, відвідуючи Шевченка, бачив у його робітні нескінчений портрет однієї пані, для якого останній сеанс відбувся в кінці січня.

Крім шістьох листів до трьох кореспондентів — М. Чалого, Ф. Ткаченка та В. Шевченка, з цього січня місяця до нас не дійшло жадного поетового рядка. Остання поезія 1860-го року датована 5-им грудня.

З лютого 1861 року маємо ще три однорядкові ділові записки й два коротенькі листи до В. Тарновського та Івана Мокрицького. Але 14-го лютого Шевченко записав перші 36 рядків свого останнього поетичного твору — „Чи не покинуть нам, небого, моя сусідонька убога, вірші нікчемні віршувать”. Зречення це мотивується тим, що настав час „заходитись риштувать вози в далекую дорогу”.

На самому початку заслання, ще в Орській кріпості (1848), коли поетові й на думку не приходила „далека дорога” на „той світ тихий”, поет, навпаки, закликав свою музу:

А нумо знову віршувать
... нумо знову
Людей і долю проклинать,

проклинати за трагізм життя в пустині, в неволі.

Передчуття кінця в поезії „Чи не покинуть нам, небого” особливо підсилюється в другій її частині, дописаній, можна сказати, напередодні смерті. Проте це передчуття зовсім не має в собі елементу трагічного. Про перехід на „той світ тихий” поет говорить, звертаючись до музи, так:

Підождімо ж, моя сестро,
Дружино святая!
Та нескверними устами
Помолимось Богу,
Та й рушимо тихесенько
В далеку дорогу...
Над Летою бездонною
Та каламутною
Благослови мене, друже,
Славою святою!..

Цей твір, писаний на порозі смерті, кінчається знаменною ідилічною візією, в якій відбулися нездійснені мрії поета останніх років:

Та як буду здужать,
То над самим Флегетоном,
Або над Стиксом, у раю,
Неначе над Дніпром широким,
В гаю — предвічному гаю,
Поставлю хаточку, садочок
Кругом хатини насажу;
Прилинеш ти у холодочок,
Тебе, мов кралю, посажу;
Дніпро, Україну згадаєм,
Веселі селища в галях,
Могили-гори на степах —
І веселенько заспіваєм...

Під останнім рядком дата: 15 лютого 1861 року, а 26 лютого о 6-ій ранку поета не стало.

Іван Коровицький

ШЕВЧЕНКІВ „БУКВАР” (1861)

Остання Шевченкова книжка, що вийшла за його життя, це „Букварь Южнорусскій. 1861 року. Санктпетербургъ. Въ печатни Гогенфельдена и Ко.” На звороті: „Печатать позволяется. С.-Петербургъ, 21-го Ноября 1860 года. Ценсоръ Архимандритъ Фотій. Ценсоръ В. Бекетовъ. Составиль Тарасъ Шевченко”.

Жартівливий вислів П. Куліша, що „Шевченко почав Кобзарем, а скінчив Букварем”, вказує на ніби дрібну справу, що нею завершив Шевченко свою літературну й громадську працю. Це не так. „Буквар” був послідовним виявом Шевченкового прямування допомогти „рабам німим” і був органічно пов’язаний з його закликами до земляків „свого не цуратись”. Смерть перервала здійснення Шевченкового плану, за яким „Буквар” був лише першим випуском освітньої бібліотечки.

Шевченко повернувся із заслання 1858 року, себто тоді, коли в царській імперії ще тривала політична відлига. Недавня Кримська війна виявила від’ємні сторони режиму та необхідність реформ. Поширюється шкільництво, постають нові школи для дітей та перші недільні школи, що їх на українських землях у 1860 році було 68. У ці роки великих сподівань Шевченко, бачачи, що уряд офіційно не збороняє в початкових школах народної мови, вирішив допомогти народові навчатися рідною мовою, а не „черствим кацапським словом”.

Про свої задуми він так пише до Михайла Чалого в січні 1861 р.: „Посилаю Вам на показ 10 екземплярів мого „Букваря” . . . Думка єсть за „Букварем” напечатать лічбу (арифметику) . . . За лічбою етнографію в 5 копійок, а історію тільки нашу, може вбгаю в 10 копійок. Якби Бог поміг оце мале діло зробить, то велике б само зробилося”.

Прагнення діяти для освіти народу в Шевченка були пов’язані з ще давніми наставленнями київських братчиків. Тоді Білозерський твердив, що в праці для народу треба — на ґрунті християнської релігії — „дбати про його освіту”, а

Куліш — що „для неграмотних неуків треба писати підручники, повчальні, практичні книжки”.

Шевченко бачив, що „де люди цураються освіти — там темнота, всякі недостатки, злидні” („Нещасливий”) та що в школах навчають всього, „крім своєї любої мови” („Прогулянка”). Звідси велике зацікавлення Шевченка новостворюваними недільними школами. В одному з листів до М. Чалого (Київ) він просить сповістити „в ім'я Боже, що робиться в наших воскресних школах”, а в листі до А. Болдина (Харків): „що роблять наші воскресні школи”. Багато примірників свіжовиданого „Кобзаря” він жертвує на користь недільних шкіл, про що є багато вісток у його листах (до Ф. Ткаченка, В. Тарновського-молодшого й ін.), а, вимагаючи від своєї неfortunної нареченої Ликери, чотири рублі, наказував переказати ці гроші також на недільні школи в Чернігові.

Думка опрацювати книжки для народу була напевно в Шевченка дуже давня, але поштовхом для її здійснювання стала, здається, „Граматка” Куліша, яка вийшла анонімно в Петербурзі 1857 р. й яку Шевченко отримав 1858 р. в Нижньому Новгороді, повертаючися з заслання. Наступні події, — подорож до Москви, до Петербургу, в Україну, дуже рухлива діяльність у Петербурзі, друкування й розповсюдження „Кобзаря”, — все це відсунуло здійснення „Букваря” до кінця 1860 року.

Одначе влітку й восени 1860 року Шевченко призбирував зразки для задуманої праці. У нього, як це виявилася після його смерті, крім Кулішевої „Граматки”, були ще шість подібних книжок: „Начальное учение челоѡкомъ” (Москва, 1855); „Русская азбука для народных школъ”, СПб, 1860; „Азбука по новому способу” архимандрита Вікторина (СПБ, 1860), „Elementarz dla chłopców wiejskich” И. Грегоровича (Варшава, 1860); „Katechizm rzymsko-katolicki” Кс. Хвалібога (Житомир, 1860) та „Godzina czytania dzieciom” (Житомир, 1860).

Восени 1860 року, в жовтні, а на початку листопада напевно, Шевченко виготовив рукопис „Букваря”. Про це свідчить нещодавно виявлений малюнок Петра Соколова (Соколенка), датований 12 жовтня 1860 р. На малюнку — постаті Шевченка й самого Соколова; Шевченко передає маляреві аркуш паперу. Під малюнком пояснення: „Цей аркуш паперу своїми руками дав мені Тарас Григорович Шевченко для переписування його „Букваря”. Очевидно Соколов допомагав Шевченкові виготовити відписи „Букваря”, потрібні для полагодження формальностей і друку книжки (див. „Україна”, Київ, 1961, ч. 4, ст. 7).

По виготовленні рукопису „Букваря” треба було ще отримати дозвіл на друкування від подвійної, — духовної і світської, — цензури. Шевченкові клопотання перед цензорами не цілком висвітлені. Духовна цензура мала, здається, якись застереження, і це змусило хворого Шевченка особисто побувати у петербурзького митрополита. Клопотання було вважене і, 18 листопада, в листі до управителя Кулішевої друкарні, Данила Каменецького, Шевченко просить повернути дублікат рукопису „Букваря”, щоб його подати світському цензорові. З листа видно, що Шевченко не сподівався перешкод і що лише „рукопис . . . треба . . . показати Бекетову”. Так чи так, усі формальності були полагождені, й апробата „Печатати дозволяється” на звороті заголовної картки „Букваря” має дату 21 листопада 1860 року.

Оформлений рукопис Шевченко віддав до друкарні Гоґенфельдена, де „Буквар” і був видрукований накладом 10,000 примірників за 195 рублів і 50 копійок. Друк забрав не більше місяця, і на початку січня 1861 року Шевченко займається розповсюдженням книжки. З 4 і 12 січня відомі листи його до інспектора гімназії у Києві Михайла Чалого та Федота Ткаченка, вчителя малювання в полтавській гімназії, про висилку їм по 10 примірників „на показ” й по 1,000 (через „контору транспортів”) для поширення. До Полтави, для недільної школи, вислано було 3,000 примірників, а до Чернігова голові палати громадянського суду, Романові Тризні, 1,000 примірників. З кінця січня збереглося два листи Шевченка до Варфоломія Шевченка із згадкою про „Буквар”, а з 14 лютого до Михайла Лазаревського про розрахунок з друкарнею.

Усією цією акцією хворий Шевченко керував із свого помешкання в Академії Мистецтв, а багато його доручень виконував Федір, його академічний служитель. Російський письменник М. Лесков, що відвідав поета в кінці січня 1861 року, завважив, що „на столі, перед яким він (Шевченко) сидів, лежали дві стопки його твору, малоросійського букваря”, що з них одного господар і подарував своєму гостеві.

Серед інших відгуків, у газеті „Северная Пчела”, де прихильники Шевченка мали вплив, 27 січня 1861 р. була видрукована, підписана „А. Ч.” (О. Чужбинський-Афанасьєв), рецензія на „Букварь Южнорускій”, де підкреслено гарний зовнішній вигляд книжки, її низьку ціну та ідейчу спрямованість: „ось як належить діяти, бажавши дати бідним навчитися грамоти . . . Про цю книжечку нічого невідомо, та й в Петербурзі вона не може мати успіху, але для малоруського простолюддя це найкращий подарунок . . . Буквар продається в книгарні Кожанчикова”.

На можливості розповсюдити свій твір Шевченко дивився надто оптимістично, перебільшуючи спроможності своїх приятелів та вірячи в добру волю офіційних чинників. 4-го січня він пише М. Чалому: „Добре було б, якби можна розпустити його по уездних та по сільських школах. Та вже що хочете, те й робіть з ним”. Зокрема Шевченко сподівався помочі київського митрополита: „Я і чув, і читав, що Високопреосвященний Арсеній дуже возревнував о сільських школах і жалується, що не печатають дешевих букварів. Покажіть йому мій „Буквар” і, якщо впадобається, то я і йому пришло хоч 5.000 екземплярів”. Ткаченкові у Полтаву подані також подібні інструкції: „Ти получиш їх (буквари) 1.000 і, не розв'язувавши тюка, передай його, хто там у вас старший над воскресними школами. То йому і передай. А він нехай, як знає, спродасть... дай один буквар редактору „Губернскихъ Вѣдомостей” і попроси його, щоб він напечатав, що такий то і такий „Буквар” продається...”

Полагодження цих доручень вимагало багато часу, а Шевченко нетерпеливився. Нелегко йшло, зрештою, і з виданим раніше „Кобзарем”, що не дійшов впору до Чернігова, і Шевченко 10 лютого благає Тарновського: „В ім'я Боже, сповістіть мене, на чие ім'я Ви вислали до Черніова згадані примірники”. Неповодження спіткало в Чернігові й „Буквар”, що про нього Р. Тризна розмовляв з архієпископом Філаретом. Філарет, хоч і запевнив, що „поважає Тараса Григоровича”, проте не підтримав клопотання Р. Тризни, сповістивши, що справу „Букваря” повинна розглянути консисторія. В додатку, сам Філарет задумав друкувати синодальні буквари. Тож 31 січня Тризна пише Шевченкові, що від архієпископа „нічого не діждешся” і що директор народних шкіл також непевний: „щось мнеться, посилається на окружне начальство та каже, що букварів мало в школи потребується”.

Надії на київського митрополита Арсенія Москвина не могли справдитися. Це ж була людина виразно антиукраїнського наставлення. У драгоманівській „Громаді” (ч. 5, 1882), в дописі з Києва про митрополита Арсенія, що був призначений на київську катедру 1860 р., подано таке: „Стали заводити добрі люди правдиві школи для народу, — він зараз почав осібно ворогувати проти шкіл тих, а найбільше проти шкіл наших українців”. Тож зрозуміло, що митрополит лише поглянув на буквар, про якого його інформував, на прохання Чалого, протоєрей Петро Лебединцев, та, не беручи його навіть до рук, лише сказав: „А, южнорусскій”.

Отримавши, проте, 6.000 примірників „Букваря”*, митрополит занепокоївся і звернувся за вказівками до оберпрокурора синоду, а цей, в свою чергу, листом з 22 червня 1861 р. до начальника Третього відділу з запитом, як „вище правительство дивиться на розповсюдження в народі цього букваря”. У зв'язку з цим керівник Головного управління цензури інформував 28 липня начальника Третього відділу, що свого часу цензура не знайшла підстав заборонити видання „Букваря”, проте „сприяти від імени правительства розповсюдженню його в Україні (Малоросії), як підручника для народу”, вважає він за невідповідне. На цій підставі митрополитові дали пораду „відхилити прийняття й роздачу „Южно-руського Букваря”. Таким чином, і ці, вже по смерті автора, заходи почитателів і приятелів Шевченка розповсюдити „Буквар” через київського митрополита, не повелися, і доля цих примірників невідома. Правдоподібно, всі вони були знищені.

Така ж невдача спіткала заходи свідомої харківської молоді. Закупивши 2.000 „Букварів”, гурток цієї молоді планував поширити їх по школах Харківщини. Однак харківська консисторія спротивилася цьому.

„Букварь Южнорусский” виглядає дуже скромно, скромніше від інших, та й ціна його, — три копійки, — була нижча від ціни інших сучасних йому букварів. Має він обкладинку та 24 сторінки тексту, вчисляючи заголовну сторінку. Розпочинається великою та малою азбуками (ст. 3), що за ними йдуть: букви для вправ не в азбучному порядку (ст. 5-6), псалом 132-й (ст. 7), молитви з вступами-поясненнями (8-11), рукописні азбуки та зразки курсиву (12), лічба, себто числа 1-10, 100, 1000, 10.000, 100.000, 1.000.000, а також Пітагорова таблиця множення (13), тексти для читання: Дума про Пирятинського поповича Олексія, Дума про Маруся Богуславку, народні пословиці (14-24).

На обкладинці й на заголовній сторінці слово „Букварь” подано церковно-слов'янськими літерами. На заголовній сторінці зображений лежачий хрест, повторений на кінці книжечки. Церковно-слов'янські літери й хрест відбивають бажання Шевченка підкреслити релігійний характер „Букваря”, а термін „южнорусский” мав би приспати пильність цензорів. А втім, цей термін уживався тоді широко українцями, зокрема Кулішем.

Поза хрестом, трикутником (ст. 13) та совою (24), зображень немає, та й ці вжиті лише як кінцівки й не станов-

---

* Число 6 тисяч дуже непевне, бо тоді наклад „Букваря” мусів бути вищий, ніж 10 тисяч примірників.

лять органічної частини книжки. Бідність ілюстративного боку пояснюється несприятливими обставинами виготовлення книжечки і ніяк не свідчить про недоцінювання автором малюнка в таких виданнях. Шевченко ж знав, що навчання повинно бути наочне; в повісті „Прогулянка” він описує зацікавлення, яке збудила в дитині гарно ілюстрована книжка, а в „Автобіографії” 1860 року згадує: „з усіх пожитків п'яниці-дяка найдорогоціннішою річю завжди здавалася мені якась книжечка з „кунштиками”, себто ритованими об-разками”.

Дві думи й псалми не відбігають від знаних текстів, але в їхньому доборі виявляється глибоко етичний світогляд автора. У думі про Пирятинського поповича вказано на нещастя, що їх накликає на себе і на близьких людина, яка порушує закони й не шанує батьків. Лише щире каяття може вирятувати таку грішну душу. Дума про Богуславку навчає, як людина, задля особистого добробуту, відходить від свого народу та як у душі такої людини може пробудитися жалість до нещасних своїх земляків. Шевченко добре знав і цінував думи, між іншим у передмові до другого видання „Кобзаря” звертається він до „братіків”: „прочитайте ви думи, пісні, послушайте, як вони співають...”

Тексти з псалмів, що були з дитинства добре йому знані, Шевченко подав у своєму ранішому перекладі. Псалом 132 стверджує красу братолюбства, за що Господь посилав людям „добру долю”. Цю саму гадку стверджують чотири уривки („стихи”) з різних псалмів. У „стиху” першому подано початок псалма 132-го: „Чи є що краще, лучче в світі, як у купі жити...”, у стиху другому — закінчення псалма 53-го: „Помолюся Господеві... і на злих... погляну не злим... оком”, в стиху третьому ця думка повторюється, — це уривок із псалма 12-го („Спаси мене, помолюся...”), а стих четвертий дає підбадьорюючий висновок із попередніх, висновок, що його Шевченко дуже зручно подав тут на втіху своїм землякам. Це речення взяте з середини 93-го псалма: „Господь любить свої люди, любить, не оставить, дожидає, поки правда перед ними встане”.

За псалмами в „Букварі” вміщено три молитви:: „Отче наш”, „Вірую” (в дійсності це не молитва, а ісповідання віри, яке традиційно вміщується в молитовниках) та молитва Єфрема Сирина. Вони завершують думки псалмів і тут не випадкові, бож, на думку Шевченка, — „свята, велика річ — релігія для людини” („Варнак”). Текст молитов видрукуваний, — в порівнянні до інших текстів, — задовільно, бо їх відписано з якогось молитовника. Одначе, поспішаючи з друком, Шевченко дещо записав з своєї пам'яті, на що вка-

зують хоч би такі відхилення з „Вірую” (поза неправильним уживанням розділових знаків, великих літер та коректорськими недоглядами): „судити живыхъ и мертвыхъ”, замість „живым и мертвым”; „споклоняема и славима”, зам. сславима”; „во и единую святую”, зам. „во едину святую”; „едино-крещеніе”, зам. „едино крещеніе”. У молитві Єфрема Сирина: „празднословія”, зам. „празднословія” й ін. Ці „помилки” виявляють, як Шевченко наближав текст до живої мови („живих і мертвих”) та як не все сприймав у церковно-слов’янському тексті („славима”).

Кожна молитва попереджена коротким поясненням. Ці три тексти стверджують, що різнообдарований Шевченко був би досконалим автором книжок для народу, себо був цілком спроможний виконати свій задум про народну бібліотеку. Пояснення скомпонував, безсумнівно, сам Шевченко. Писані вони частинно ритмованою мовою, сповнені настроями автора, його образами та словником. Шевченко розповідає, як Христос „научав людей беззаконних слову правди і любови”, як потім апостоли рознесли по всій землі це „слово правди і любови”, як воно „святим, тихим, ясним світом” осліпило очі „людей поганих”, як ширилось воно „на опоганеній землі” та як ревнителі „Христової заповіді” „одностаїнне, однодушне” скріпили віру. Але „беззаконіє і неправда вкрались знову в душу людськую і правдоучителі сховалися в дебри й вертепи”. Звідти вони „подавали святеє правди слово беззаконним темним людям”.

„Буквар” закінчено приказками („народні пословиці”), в доборі яких нема провідної думки. Між тринадцятьма цими приказками є деякі пізніші призабуті („Аби мені місяць світив, а зорі я й кулаком достану”, або „Аби були побрязкачі, то будуть і послухачі”). Серед інших знайшлися спрямовані проти панів приказки, що їх Шевченкові якось удалося вмістити й що на них запізно звернула увагу цензура; правдоподібно, були вони найважливішою причиною переслідувань „Букваря”. У згадуваному вже листі начальника Головного Управління цензури з 28 липня 1861 р. зазначено, що „двітри приказки не цілком доречні для теперішнього часу, бо в них висловлене почування недовіря простого народу до вищої влади”. Мова йшла, очевидно, про такі приказки: „Багато панів, а на греблю й нікому”, „З дужим не борись, а з багатим не судись”, „Казав пан: кожух дам — та й слово його тепле”.

Шевченко, вживаючи взагалі т. зв. „ярижки”, не додержав правописної одностаїнності своїх писань українською мовою. Це від’ємно позначилось і на „Букварі”, книжці, що мала б бути особливою поправною.

В тодішніх оглядах „Букваря” відзначені були і методичні недотягнення: самі перші читання в „Букварі” вимагали від учня знання всієї азбуки, не подаючи матеріалу для попереднього засвоєння головних букв чи складів. Автор „Букваря” не прийняв ані складової, ані звукової систем, хоч звукова система тоді вже була znana. Тому рецензія в першій книжці „Основи” за 1862 рік уважас, що „Буквар” складений „старосвітським способом”, себто складовою методою. В дійсності ж виразної методи тут немає. Після великої і малої азбуки та окремих букв і цифр до десяти, „Буквар” переходить до читання складами тяжких псалмів: „Чи-е що лучче, краще въ світи”...

Не вияснене ще, але наявне непорозуміння з Кулішем, що виявилося відібранням рукопису з Кулішевої і відданням його до друкарні Гогенфельдена, позбавило Шевченка авторитетної допомоги культурного видавця. До того ж довірливий Шевченко, як видно, поклався на працівників недосконалої друкарні Гогенфельдена, що спричинило недбалу коректуру книжки, де зустрічаються „вйська”, зам. війська; „людой”, зам. людей; „отддаваты”, „оддмыкае” й ін. Друкарня не мала основного (гармондного) „я”, ця буква всюди більша й грубша за інші. Натомість всі наголошені букви значно менші. Зрідка якась літера заблукала з інших касет, погіршуючи вигляд книжки. Нумерація псалмів і євангельського тексту римська, невідповідна початковій книжці. Рукописна азбука, за тогочасним звичаєм, має прикраси, що робить її непрозірною.

Щодо самої азбуки, то Шевченко не використав попередніх досягнень Куліша, який, відкинувши букву „ы”, впровадив „є” і латинський знак для „г”. Злегковаження Кулішевих букв внесло хаос у „Буквар”, що його автор керувався більше ухом, ніж будь-якими приписами. Шевченкова азбука це тогочасна російська, що сама була продовженням церковно-слов'янської. Вона надто складна, але одночасно невиспачальна для живої української мови. Тому в Шевченкових азбуках знаходяться букви „Ѣ”, „Ѧ”, „Ѧ”, цілком непотрібні для українського тексту „Букваря” і вжиті лише в церковно-слов'янських текстах молитов. Букву „э” вжито лише один раз у слові „Эдесскій”, заступаючи її в інших випадках буквою „е”: „святее”, „море”. У „Букварі” послідовно вживається „ъ”, хоч непевність вимовлення вплинула на рівнобіжне „лопович” — „попович”. Ніяких пояснень щодо звукового значення знаків Шевченко не дає, тому російський знак „ё”, що з'являється в словах „сынѣму” (4 рази), „сѣгодня”, „ѣго”, є несподіванка для користувача книжкою.

За традицією і з дійсної потреби Шевченко вживає знаків наголосу. Проте церковно-слов'янська традиція вживати різного типу значків над словами, як також недогляди в друкарні внесли плутанину. Тому багато слів мають по два нічим не виправдані значки наголосу: „козацкіи”, „Христову”, „отаманови”, „спадає”, „правдоучители”. Ті самі слова або мають, або й не мають наголосів („выизжаты” — з наголосом на стор. 20 і без наголосу на стор. 21). Багато слів, а навіть цілі рядки наголосів не мають, наприклад, стор. 15, 8 рядок знизу, та й немає ніякої системи в ставленні, чи неставленні цих значків. Проте більшість наголосів дають корисний матеріал для вивчення мови поета, зокрема там, де українську вимову викорінювала офіційна вимова російської церкви й школи. Так різними впливами можна пояснити різні написи, наприклад, на тій самій 8-ій стор.: „твое”, „твое”, „твое”; „своему” поруч „моего”; „символ”, „Маріи”, тощо.

Розділові знаки вживаються досить послідовно, а численні відхилення від норми пояснюються неухважливістю коректора. Між такими недоглядами часта крапка замість коми.

Риска в „Букварі” має дві форми, — довга й коротка — що їх значенево не розрізняється. Вжито їх у складених словах: „Белик-день”, „лже-пророки”, „лже-учители”, „сисот”, „добро-вонне”; але й тут звичайна непослідовність, бо зустрічаються: „великодная”, „земнородным”, „правдоучители”. Це саме по прийменниках: „зо-дна”, „до-гори” та при неозначених займенниках: „хто-сь”, „що-сь” і „щось”. Деякі риси належить пояснити незрозумінням значення („едино-крещеніє”) та непевністю в писанні окремих слів („тойди” — два рази і „тойди” — також два рази). Найвний недогляд: велика риска, що вживається між розділами, або як кінцівка, вжита на стор. 17 і 20 внизу як кінцівка, хоч текст там ще не закінчений і продовжується на наступній сторінці.

Великі букви також вжиті безсистемно: „дивы Маріи” й „Маріи Дѣвы”, „на Хрести”, „для роскоши Турецкої”.

Непоборні труднощі мав Шевченко з писанням ненаголошених звуків „е” й „и”: „мени” поруч з „мыни”, „люде” й „люди”, „монастери” та інше. Не знаючи, як зазначити м'якість приголосного перед „е” або сполуку „е” з приголосним „й”, автор „Букваря” вживає в цих випадках „е”, що одночасно передає в нього й російське „э”: „святеє”, „повиває”. Не менші труднощі поставали при передньорядному „і” та посередньому „и”, що для них використано церковно-слов'янські — російські: „ы”, „и”, „і”, притримуючись правила, що перед голосним пишеться „і” („Маріи”, „запорозькіи”, „святіи”). Там, де слово тотожне з російським, помилок

майже немає („скити”), в українських їх рясно: „великій” (знахідний однини чоловічого роду), „жити” й „пожыть”, „не видаемъ” і „не выдають”, „козаки” — „козакы”, „мо-лытву” — „молитви”, „дилыти” — „выпускаты”, „втопила” — „бороньла”, „побудовали соби”, „серцем одинокомъ”. Не міг, звичайно, Шевченко вирішити, як передавати сполуку приголосного „й” з „і”, що Куліш позначав „і”, а тепер позначають „ї”. У „Букварі” в цьому випадку вживається рівнозначно „и” й „і”: „ихъ”, „имъ”, „идъ”, „сырой”, „свя-тиі” (називний множини), „козацкіи”, а також „пречистоі”, „пренепорочноі” та „выизжаты” — „виизжаты”. Подібно й з приголосним „й”, що стоїть після голосних: „выймае”, „ко-пшыкы”, „тойди” — „тоиди”.

Зустрічаються подвійні й навіть потрійні написання тих самих слів: „щастя” — „счастя”, „в землі Християнській” — „Християнській” — „Християнській” та інше.

У своєму захопленому записі з 1858 року про перше враження від Кулішевої „Граматики” Шевченко нічого не згадує про її правопис, і треба припускати, що тоді вважав він його за добрий. А значно раніше, в листі до Олександра Корсуна, що видав у Харкові альманах „Сніп” особливим правописом (звук „і” різного походження передано через „j”, „и” різного походження — через „и”, а проривне „г” — через „g”), близьким до кулішівки, Шевченко в січні 1842 року, посылаючи уривок своєї поеми „Мар’яна-черниця”, пише: „Надрукуйте хоч це, що маю, — тільки друкуйте своєю граматиною, бо вона мені дуже полюбилась”.

Все таки належить припускати, що відкинення кулішівки було спричинене особистою Шевченковою звичкою вживати російську азбуку для українських писань та бажанням оминати цензурні перешкоди. П. Зайцев твердить, що з „Кулішем вийшла з приводу „Букваря” суперечка. Куліш узагалі був проти друкування „ярижкою” . . . Але Шевченко мав якісь свої власні міркування в цій справі, а крім того, напевно боявся, що Куліш почне зовсім переробляти його підручник, склад якого автор добре й глибоко продумав”. І. Айзеншток, спираючись на нові матеріали, твердить, що Шевченко, незадовго перед смертю, надрукував в „Северной Пчеле” дуже різку статтю проти другого скороченого видання Кулішевої „Граматики”. Дійсно, поза іншими доказами Айзеншток знаходить у цій статті Шевченкові за стилем і змістом вислови, наприклад, закид з приводу опущення в другому виданні „Граматики” „таблиці множення та речево зложеної арифметики”, докори за етичний бік книжки („дитя одним замахом може навчитись читати, любити й ненавидіти свого ближнього”) та згадку про недільні школи.

Навчитися грамоти з „Букваря” було нелегко. Борис Познанський, згадуючи про своє учителювання в київській недільній школі, окреслив „Буквар” „пложеньким”, а розпорядчики полтавської недільної школи, Лобода, Д. Пильчиков і О. Кониський, назвали його незадовільним. Тому цілком неоправдані пізніші ентузіястичні оцінки цієї книжечки, а серед них П. Потоцького, що назвав її „лебединою піснею Шевченка”.

Недоопрацьованість „Букваря” самозрозуміла: Шевченкові роки по поверненні з заслання (1858-1860) були вщерть виповнені різноманітною діяльністю. Поза літературною творчістю, він займався малюванням, граверством, товариськими та громадськими справами, клопотанням про свою, ще закріпачену, родину, влаштуванням особистого життя та змаганням із смертельною недугою. Для ще однієї тогочасної його праці — „Букваря” — часу й сил лишалося дуже мало.

Не помічав своєї невдачі лише хворий і подратовалий автор „Букваря”, хоч бачив хиби інших букварів. М. Лесков згадує (січень 1861 р.), що перед Шевченком лежали на столі його „Букварі”, а „під рукою в нього була інша „малороссийская граматка”, що її він кілька разів розгортав, кидав на стіл, знову розгортав і знову кидав. Було помітно, що ця книжка його дуже займає і дуже непокоїть. Я взявся за шапку. Поет зупинив мене за руку й посадив. „Чи ви знаєте ось цю книжицю”, — він показав мені „грамотку”. Я відповів стверджувально. „Ану, якщо знаєте, то скажіть мені, для кого вона писана?” — „Як для кого?” — відповів я на запитання іншим питанням. — „А так, для кого? — бо я не знаю для кого, лише не для тих, кого треба навчити розуму”. Я постарався ухилитися від відповіді й заговорив про недільні школи, але поет мене не слухав й очевидячки продовжував думати про „грамотку”.

Це свідчення говорить про спрямування думок Шевченка на справи пов'язані з „Букварем” та на його розуміння, для кого належить писати букварі, себто якого змісту мають бути ці букварі. У світлі наведених Шевченкових слів інакше можемо зрозуміти згадані вище занедбання в його передсмертній книжці. Думи, молитви і покріпляючі слова псалмів про те, що „Бог кара неправих, правим помагає”, були для нього сутєвіші від мовно-правовисних неполадок. А при розпродажу „Букваря” він виявив притаманну йому ідейність та жертвенність, наказуючи в своїх листах віддавати гроші на користь недільних шкіл: „Грошики положить в касу воскресної школи”; „Буквар” продається... в пользу

воскресних шкіл”; „Це не моє добро, а... наших убогих воскресних шкіл”.

Гострий засуд „грамотки”, правдоподібно другого скороченого видання Кулішевої „Грамотки”, в’яжеться з питанням про видання, що стали зразками при komponуванні „Букваря”. Шевченко належно простудіював згадані нами на початку букварі, що були серед його книжок. Підставою ж при складанні „Букваря” могло бути перше видання Кулішевої „Грамотки” (1857 р.), що її недавно так захоплено прийняв Шевченко та що з неї навчав грамоті Лікеру.

Шевченко помер під час розповсюдження його „Букваря”. Вже перші невдачі, що так хвилювали поета, не прокоували нічого доброго. Це незабаром підтвердилося. Лише невелика частина накладу „Букваря” дісталася до початкових і недільних шкіл. Користувалися ним у школах дуже недовго. В середині 1862 року уряд розв’язав недільні школи, а ще через рік, 20 липня 1863 року, заборонено українські книжки та підручники для народу. Та нищення Шевченкового „Букваря” розпочалося задовго до офіційної заборони українських книжок. Загризовливою ознакою була, зокрема, рецензія священника Л. Крамаренкова („Домашня Беседа”, ч. 12, 1861), що побачила в „Букварі” — „картини морального розкладу”, „близнірство над святим таїнством покаєння та слабкість релігійности”.

У згаданому вже листі начальника Головного Управління цензури з 28-го липня 1861 року вказувалося, що „видання як цієї книжки („Букваря”), так і інших, до неї подібних, себто таких, що складаються для простолюття в Україні українською мовою, і, хоч друкуються рускими буквами, виявляють намір знову викликати до окремого життя українську народність...” Тасмні накази про „Буквар” були розіслані по Київщині. Виконуючи доручення київського губернатора, начальник канівської поліції подав 30-го листопада 1861 року звіт про заходи проти „Букваря”. З того звіту довідуємось, що селянин Осип Кудлай, підрядчик цукроварні Яхненка й Самиренка, отримав від Івана Яхненка 12 Шевченкових „Букварів”. Вісім книжок Кудлай пороздавав, а чотири залишилися в нього. Ці чотири книжечки від Кудлая відбрала поліція, а начальник канівської поліції наказав приставу решту — вісім пороздаваних книжок — відібрати і доставити йому. Одночасно наказано приставам і поліційним надзирателям м. Канева „мати найпильніший, з-під руки, нагляд, щоб не допустити розповсюдження отих букварів, особливо по сільських парафіяльних школах і в канівській недільній школі”.

Шевченко не припускав, що його маленьку книжечку будуть нищити затривожені представники влади велетенської імперії.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Шевченко Т. Букварь Южнорусский.** Санктпетербургъ, 1861. Фото-цинкографічна репродукція в Повному виданні творів Т. Г. Шевченка, т. 6-ий. Варшава, 1935. Друге видання М. Денисюка, т. 5. Чикаго, 1959, ст. 127-152.
- Шевченко Т. Журнал. Листування.** „Тарас Шевченко”, т. III. Держ. В-во Художньої Літератури. Київ, 1949.
- Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників.** В-во Академії Наук УРСР. Київ, 1958.
- Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах.** Держ. В-во Політ. Літератури. Київ, 1950.
- Айзеншток І. Я. Із розшуків про Шевченка.** Збірник Праць П'ятої Наукової Шевченківської Конференції. Київ, 1957.
- Брик І. Т. Шевченко й освіта.** „Т. Шевченко”, т. 5. В-во М. Денисюка. Чикаго, 1959.
- Зайцев Павло. Життя Тараса Шевченка.** Наук. Т-во ім. Т. Шевченка, Нью Йорк-Париж-Мюнхен, 1955.
- Кониський О. Тарас Шевченко в останні часи свого життя.** Відбитка з „Записок НТШ”, Львів, 1891.
- Лушко Г. Про що розповів малюнок „Україна”,** Київ, 1961, ч. 4.
- Мацків В. Буквар Тараса Шевченка.** Календар „Провидіння” на 1961 р. Філадельфія, ст. 63-66.
- Потоцький П. Буквар Шевченка.** „Записки Іст.-Філ. Відділу ВУАН”. Київ, 1927, кн. 13-14.
- Прийма Ф.Я. Шевченко и поети „Искры”.** „Збірник праць Сьомої Наукової Шевченківської Конференції. Київ, 1959, ст. 145.
- Сірополко Ст. Шевченків „Букварь Южнорусский”.** Повне видання творів Т. Г. Шевченка, т. 5. В-во М. Денисюка. Чикаго, 1959.
- Тимошенко Н. Д. Хрестоматія матеріалів української літературної мови.** Ч. I. Держ. Учбово-Педаг. В-во „Радянська Школа”. Київ, 1959.

Достовірний член Кобзарів Лиз,
члени товариства нашого виступили
української мови Микола Миколайович
Клима, Яковича Євдокимовича
Степановича 3-го числа 1860 року
в Петербурзі.

Місто його перевезли до Керасиді
Бориславського повіту до Каю і покла
вили у парю: В. В. Тарасов
(менше переїхав до П. М. Харин
менше). Казь округом на
синах Косака старина, дідів
Козачка, і все полюбивши
Аресю. —

Замисел

Якович Козь
наш А. Н. Пугачова

Пам'ятковий запис на форзаци унікального примірника
„Кобзаря” 1860 року.

УНІКАЛЬНИЙ „КОБЗАР” 1860 РОКУ З ВЛАСНОРУЧНИМИ ПОПРАВКАМИ ШЕВЧЕНКА

„Кобзар” 1860 року, як відомо, дуже постраждав після цензури навіть в тих поезіях, що щасливо перейшли цензуру при першому виданні. Тому Шевченко в деяких друкованих „Кобзарях” 1860 р. повідновлював рукою тексти, що в друку були замінені крапками.

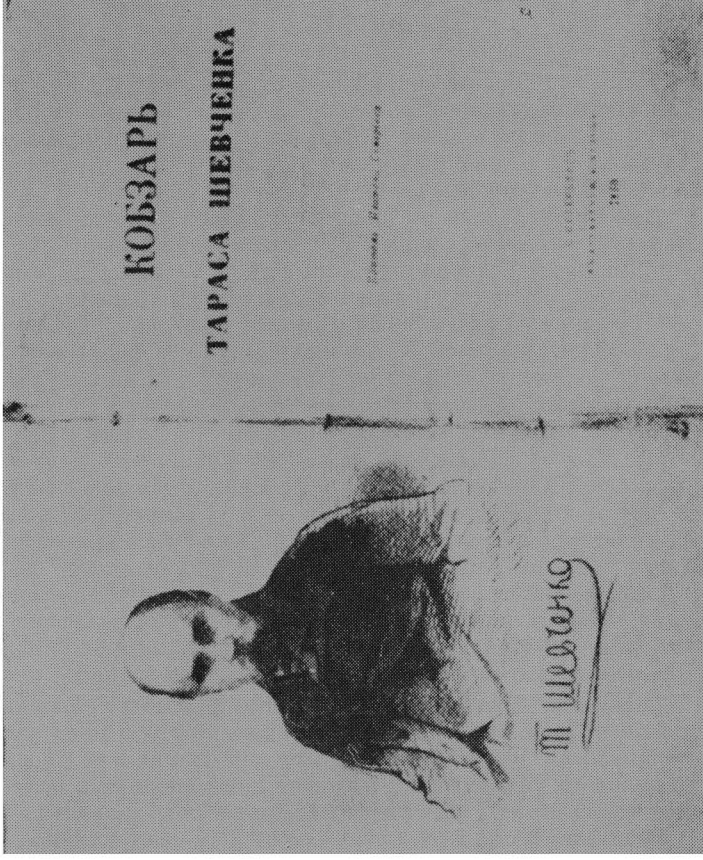
Відомо також, що деякі заборонені місця Шевченко дав надрукувати окремими рядками і потім повклеював їх у якісь примірники, створивши таким чином „нецензурні Кобзарі”. Один такий примірник поет мав передати через Варфоломія Шевченка Платонові Симиренкові, що допоміг йому при виданні матеріально¹. В літературі є згадка, що Шевченко мав надіслати „нецензурного Кобзаря” тодішньому міністрові освіти Є. Ковалевському². До наших часів зберігся один примірник з такими наклейками, що належав колись бібліотеці Лубенської гімназії, а тепер знаходиться в рукописному відділі Публічної Бібліотеки Академії Наук у Києві³.

В деяких примірниках Кобзаря 1860 р. Шевченко вклеював білі сторінки для вписування більших цензурних викреслень, або вписував окремі слова й рядки.

Найцікавіший зразок такого власноручно виправленого „Кобзаря” 1860 р. маємо в так званому примірнику Цвітковського, де до кожної сторінки доклесні були широкі поля, на яких Шевченко робив свої поправки і доповнення⁴.

Спеціальний інтерес для дослідника мають даровані самим Шевченком примірники „Кобзаря” 1860 р. з його дарчими написами. Нема сумніву в тому, що принаймні в деяких дарункових примірниках міг поет повідновлювати скалічені цензурою місця. На жаль, у виявлених досі примірниках із дарчими написами при описі їх не відмічено наявності будь-яких поправок Шевченка⁵. Між тим бодай в одному з них, а саме в подарованому К. В. Галагановій, були вписані три рядки, що їх нема в друкованому тексті „Думи” („Вітре буйний. . .”) та одне слово в посланні „До Основ'яненка”⁶.

Тепер знайшовся і саме в Сполучених Штатах ще один „Кобзар” з 1860 р. з власноручними поправками Шевченка, мабуть приготований поетом для подарунку. Він належав

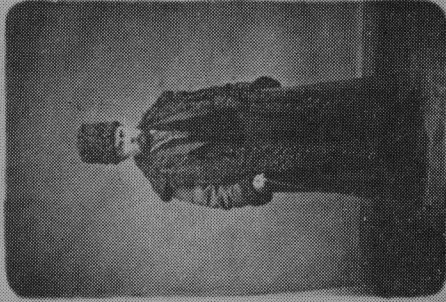

Фронтиспис в „Кобзарі” 1860 р. з портретом роботи М. Мікешика

КОБЗАРЬ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Вопросы Украинской Культуры

С. ЧЕТВЕРТЮГ
ИЗДАТЕЛЬСТВО «КЛІСІМ»
1966

Фронтиспіс в примірнику Г. Честаховського

Григорієві Честаховському, хоч і не мав дарчого напису, але на титульній сторінці знаходиться такий пам'ятковий запис пізнішого власника цього примірника — А. Н. Плацендара:

„Достався цей Кобзарь від щіраго товариша нашего батька українскої музѣ Тараса Шевченка, Грицька Честаховского, спочившаго 3-го Апрѣля 1893 року в Петроградѣ.

Тіло його перевезли до Качанівки Борзенского повіту, де воно и поховано у парці В. В. Тарновского (теперь перешло до П. И. Харитоненка). Надъ останками насипана висока могила, буд-то Козацька, и (на) неи поставленъ хрестъ.

Записав

Щирый другъ покойнаго А. Н. Плацендаръ.

Перше, що особливо впаде в очі при огляді цього унікального примірника, це інший портрет Шевченка, ніж той, що є в звичайних примірниках „Кобзаря” 1860 р. Замість портрета роботи М. О. Мікшина, на фронтиспісі подано репродукцію відомої фотографії Шевченка 1860 р. на весь зріст у кожусі, смушквій шапці та з кийком у руці. Портрет цей відтиснутий на тоншому, ніж ціла книга папері, і, очевидно, вставлений був перед оправленням книги⁸.

В тексті книги в кількох місцях рукою Шевченка червоним олівцем зроблені помітки і поправки, а також вписані деякі слова.

Подаємо тут всі особливості цього унікального примірника, оправленого в брунатну шкіру, без будь-яких витисків на оправі.

Між другою і третьою сторінками вшито два білі листки, очевидно, для того, щоб вписати ті 73 рядки, які цензура викреслила з поезії, що стояла першою у виданні: „Думи мої, думи мої, Лихо мені з вами . . .” Такі ж два листки вставлено і між стор. 124 і 125, перед „Гайдамаками”. Всі чотири листки ці залишилися чистими.

На сторінці 40 увесь початок поезії „Думка” („На що мені чорні брови . . .”), 18 рядків, одзначений з правого боку фігурною дужкою червоним олівцем.

Всі текстові поправки в примірнику Честаховського подаємо в порівнянні з текстами двох авторитетних видань: варшавського повного видання творів Т. Шевченка, т. II (1934) і т. III (1935), та ювілейного академічного видання, т. I (Київ, 1939 р.⁹).

Всі поправки в примірнику Честаховського зроблені лише в трьох творах: „Тарасова ніч”, „Наймичка” та „Псалом LXXXI”.

„ТАРАСОВА НІЧ” (Кобзар 1860, ст. 49-54),¹⁰ стор. 51, рядок 5: Обізвався пан Трясило...; рядок 10: Б'ється пан Трясило — в обох випадках червоним олівцем рукою Шевченка

закреслено слово „пан” і на полях написано: „нашг”: Обізвався наш Трясило...; Б’ється наш Трясило.¹¹

Такої заміни вимагала інша поправка, яку зробив Шевченко на стор. 52, р. 8: „Козак ляха знайде” . . . , замінивши слово „ляха” на „пана”: „Козак пана знайде”.

На ст. 51, р. 8: „З поляками биться!” Шевченко замінив на: „З шляхтичами биться!”

Всі ці три поправки не зустрічаються ні в одному з варіантів найбільш авторитетних рукописів, покладених в основу загальноприйнятих тепер текстів, і тому в усіх сучасних публікаціях „Тарасової ночі” знаходимо послідовно: „пан Трясило”, „козак ляха знайде”, „з поляками биться”. Таким чином спроба перенести наголос з національного моменту на соціальний, яку Шевченко зробив цими поправками в невідомому досі примірникові Честаховського, лишалася в текстологічній літературі не використаною¹².

У цій же поемі в примірнику Честаховського є ще дві поправки.

На стор. 52, р. 12 в слові „обступали” викреслено прямою червоною рискою літеру „б”: Ляхів оступали. Такої форми цього слова не знаходимо ні в одному іншому тексті „Тарасової ночі”.

На ст. 54, р. 5: „З вороженьків покепкую” . . . — виправлено на: „Та з ворогів покепкую” . . . Цей варіант, крім уже згаданого женецького видання 1890 р., зареєстровано серед рукописних поправок на „Чигиринському Кобзарі” 1844 р., коли Шевченко підготовляв у 1858 р. не здійснене видання¹³. В обох виданнях — Варшавському і Академічному 1939 р. залишено первісний текст видання 1860 р.

„НАЙМИЧКА” („Кобзар” 1860 р., ст. 97-124). Як відомо, „Наймичка” була одним з тих творів, що за дозволом цензури був у 1860 році доданий до текстів попередніх видань „Кобзаря”. Автограф „Наймички” тоді був неприступний, бо знаходився у складі збірки „Три літа” в архіві III-го Відділу. Шевченко зміг використати лише текст поеми, надрукований Кулішем у I-му томі „Записок о Южной Руси” без імені автора та з Кулішевими поправками. При друкуванні „Кобзаря” 1860 р. Шевченкові доводилося з пам’яті відновлювати свій власний текст. Цю ж роботу поет продовжував і тоді, коли нове видання було вже видруковане, про що свідчить „примірник Цвітковського”. На цьому примірнику Шевченко далі виправляв текст, за влучним виразом П. Зайцева, „викидаючи деякі Кулішеві поправки, а децо й своє виправивши”¹⁴.

Примірник Честаховського, в якому Шевченкові поправки децо відмінні від поправок у примірнику Цвітковського,

Облавівся Тарасъ Трасіло

Віру ратовати,

Облавівся, орелъ ошавъ,

Та й давъ Лахамъ знати!

Облавівся ~~на~~ Трасіло:

»А годі журитица!

»А ходімъ лишъ, напобрати,

»Съ Полеміанъ битьца!»

»Вже не три дні, не три ночі

Б'єтця ~~на~~ Трасіло.

Одъ Лямана до Трубаїла

Трупошь поле крілось.

Изпемігся козаченько,

Тяжко замурився,

А поганій Конецьольский

Дуже заселився;

Зібравъ шляхту всю до куди,

Та й ну частозати.

Зібравъ Тарасъ козаченьківъ —

Породи прохати:

»Отамани товариши,

»Браті мої, діти!

»Дайте міні порадоньку,

»Що будемъ робити?

VIII.

Цде Марко съ чужаками,
Идучи свизає,
Не посніша до госноди —
Воли попасає,
Везе Марко Катеріні
Сунці дорогого,
А батькові шитий поясъ
Шоаку червоного,
А влімичні на очінокъ
Парчі золоті
И червону добру хустку
Зъ білою ~~шабону~~
А діточкамі черевічки,
Фігъ та винограду,
А всімъ вкуші червоного
Вина съ Царіграду
Відеръ съ тріє у барилі.

все ж підтверджує слова П. Зайцева. Такі діалектичні форми Кулішевої редакції „Наймички”, як „до лоня” (ст. 97, р. 6), „весіллє” ст. 110, р. 5 зн., 112, р. 9 зн., 113, р. 7 зн.), „пораннє” (ст. 112, р. 2 зн.) в примірнику Честаховського замінені Шевченком на властиві його мові форми: „до лона”, „весілля”, „порання”. „Пійду” в Кулішевій редакції Шевченко замінив на „піду” (ст. 113, р. 12).

Інші поправки в цій поемі в примірнику Честаховського так само були або відновленням власного тексту, або дальшим удосконаленням окремих місць по закінченні друку. Так на ст. 99, р. 2 — „Там удова ходила” — Шевченко виправив на: „Ой, там удова ходила”. Такої поправки нема в „Кобзарі Цвітковського”, і тому у Варшавському та Академічному 1939 р. виданнях лишився текст „Кобзаря” 1860 р. На ст. 103, р. — „помремо” у примірнику Честаховського замінено на „умремо”, як було в автографі збірки „Три літа”. Варш. вид. прийняло цей текст з автографу, а Акад. 1939 р. залишило текст „Кобзаря” 1860 р., бо в примірнику Цвітковського цієї поправки нема. Рядок 8 на тій же сторінці — „Бог знає” в примірнику Честаховського має поправку, що веде нас так само до автографу з „Трьох літ”: — „Й сама (не) знаю”¹⁵. Цей текст прийнято у Варшавському виданні в той час, як Академічне 1939 р. бере з „Кобзаря Цвітковського”: — „Сама не знаю”. Рядок 7-ий на тій же 103 ст. — „Мовчки зупинились” — виправлено в прим. Честаховського на — „Мовчки опинились”, — як було в рукопису „Три літа” і прийнято у Варш. виданні. Акад. видання 1939 р. залишає первісний текст 1860 р., бо „Кобзар Цвітковського” цієї поправки теж не має.

На 107 стор., у двох місцях, рядки 4 зн. і 2 зн.: „Чого наймичка сльозами” . . . ; „Не зна Марко, чого вона” . . . , Шевченко виправив у прим. Честаховського — „Нащо наймичка сльозами . . .”; „Не зна Марко, нащо вона . . .”, як було в збірці „Три літа”. Академічне видання за примірником Цвітковського залишило в двох випадках — „чого”, а Варшавське — в першому випадку має — „на що”, у другому ж цілком безпідставно взяло попередній, потім закреслений варіант автографу „Трьох літ” — „за що”¹⁶. Поправка в цьому останньому випадку в прим. Честаховського, що збігається з поправкою в рукопису збірки „Три літа”, стверджує необхідність прийняти читання цього рядка, як — „Не зна Марко, на що вона” — у супереч обом авторитетним виданням.

На ст. 108, р. 3 зн.: „Ганну величас” Шевченко виправив у нашому примірнику на: „Ганну називас”, з пам’яті, як в автографі „Трьох літ”. Такий текст знаходимо й у Варшавському виданні, а проте Академічне 1939 р. послідовно

залишас текст 1860 р., не знаходячи відповідної поправки в „Кобзарі Цвітковського”.

Нарешті цілком оригінальну поправку примірник Честаховського дає на ст. 121, р. 6 зн., де в тексті — „І червону добру хустку з білою габою . . .”, останнє слово замінено на — „смуго́ю”. Такого варіанта нема ні в одному з відомих до-сі джерел.

„ПСАЛОМ LXXXI” (Кобзар 1860 р., ст. 234-235). Дві цензурні купюри в цьому псалмі Шевченко відновив у примірнику Честаховського, вписавши в 14-му рядку слово „неволи” (неволі), а в рядках 17-му і 18-му замість крапок вписав: Раби й царі однакові Сини перед Богом.

В обох — Варшавському й Академічному 1939 р. виданнях тексти цих рядків узяті з автографу збірки „Три літа”, де 17-ий рядок має текст трохи відмінний від дописки в примірнику Честаховського: Царі, раби — однакові . . .

На підставі переведеної нами аналізи варіантів, що їх подають рукописні поправки Шевченка в примірнику Честаховського, можемо з певністю твердити, що ця нова знахідка має не лише пам’яткове і біографічне значення, як невідома досі праця його, що робилася в той саме час, як він значно систематичніше працював над удосконаленням тексту другого примірника, так званого Цвітковського¹. Нові варіанти, що знайшлися тепер, мусять бути прийняті до уваги в текстологічних працях над ранніми поезіями Шевченка.

В. М.

Примітки.

¹ Лист Ш. до П. Смирненка 3-го січня 1860 р. Примірник цей серед виявлених досі не значиться.

² Каминский Ф. Еще щепотка на могилу Шевченка. „Киев. Старина”, 1885, кн. 3, ст. 522.

³ Примірник Ф. Дейкуна-Мовчаненка, описаний у загаданій статті Ф. Камінського, ст. 521.

⁴ Це власне був робочий примірник самого поета, по смерті якого він належав Ю. Ю. Цвітковському; нині в рукописному відділі Публічної Бібліотеки Академії Наук у Києві; докладно описаний в „Опису рукописів Т. Г. Шевченка”, Київ, 1961, ст. 166-171.

⁵ Останнє зведення всіх відомих „Кобзарів” 1860 р. з авторськими написами зроблено тепер в „Опису рукописів Т. Г. Шевченка”. Там нараховано 20 таких примірників.

⁶ Вказівка П. Зайцева в коментарях до II тому Варшавського повного видання творів Т. Шевченка, ст. 182 і 201. (У виданні М. Денисюка ті ж стор. у I-му томі). Ні в „Опису рукописів Т. Шевченка”, на ст. 440, ні в „Опису автографів українських письменників” (Київ, 1959, ст. 15) при опису примірника К. Галаганової цих поправок чомусь не зазначено.

⁷ Крім „Кобзаря” у спадщині Г. Честаховського, що її зберігав А. Н. Плацендар, знаходяться рідкісні фотографії: Т. Шевченка, О. Лазаревського, М. Лазаревського, дві — Костомарова з його автографом, три — самого Честаховського різних років і одна фотографія дівчини Марусі, яку Честаховський привіз до Петербургу після похорону Шевченка в Каневі. Ці пам'ятки випадково були виявлені в Югославії і тепер знаходяться в posiadанні однієї української родини, якій редакція складає велику подяку за дозвіл сфотографувати і використати всі ці матеріали.

⁸ На жаль, ні в одному з описів „Кобзаря” 1860 р., особливо це торкається „Кобзарів” з дарчими написами, не зазначено, який саме портрет знаходиться в тому чи іншому примірникові. Навіть у зразковій бібліографії В. В. Дорошенка („Твори”, т. XIV, вид. М. Денисюка, ст. 36) нема детальних вказівок щодо портрету.

Портрет роботи Мікешина вважається не дуже вдалим („Твори”, вид. М. Денисюка, т. I, ст. 246). Портрет репродуковано разом з титульною сторінкою у виданні „Тарас Шевченко. Життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах”, Київ, „Радянська Школа”, 1960, ст. 356. В цьому ж виданні на ст. 366 репродуковано також і ту фотографію, яка була вставлена в примірник Честаховського. У фототипічному ювілейному передруку „Кобзаря” 1860 р., Вінніпег-Нью Йорк 1960, мікешинський портрет чомусь замінено на автопортрет Шевченка 1860 р.

⁹ Кодекс варіантів для порівняння беремо також з обох видань; у першому вони зведені редактором видання П. Зайцевим, у другому збірку і редакцію варіантів перевів О. А. Назаревський. При посилках на ці видання зазначаємо: перше — Варш. вид., том і ст., друге — Ак. вид. 1939, том, ст.

Остаточна перевірка варіантів зроблена нами за новим виданням „Тарас Шевченко. Повне зібрання творів у шести томах”, Київ, 1963, т. I. Видання цього тому здійснене за редакцією члена-кореспондента Академії Наук УРСР Євгена Кирилюка, а в підготовці видання брали участь і відомі тестологи-шевченкознавці.

¹⁰ Текст „Кобзаря” 1860 р. тепер загально приступний через фототипічне перевидання його Інститутом Шевченкознавства УВАН за ред. Яр. Рудницького у вид-ві „Говерля”, Вінніпег-Нью Йорк, 1960.

¹¹ У рукописній книзі „Wirszu T. Szewczenko”, виготовленій М. Вашиловим і Я. де Бальменом (1844 р.) та подарованій Т. Шевченкові, первісний текст цього рядка теж виправили переписувачі на: „Б'ється наш Трясило”. „Тарас Шевченко. Повне зібрання творів у шести томах”, Київ 1963, т. I, ст. 403. Про рукописну книгу Вашилова і де Бальмена див. статтю В. Дорошенка в Річнику „Шевченко”, ч. 5, ст. 17-19.

¹² Один-єдиний варіант останньої з наведених поправок і то в тому ж національному сенсі знаходиться в драгоманівському виданні „Поезій, заборонених в Росії” (Женева, 1890), де це місце дано в демінутивній формі: „з ляшеньками битися”. (Ак. вид. 1939, т. I, ст. 415). В „Кобзарі” 1840 р. в кінці поеми маємо таку ж форму: „ляшеньків будити”, замість „вельможних будити”, як стоїть у „Кобзарі” 1860 р. (ст. 52, р. 2 знизу).

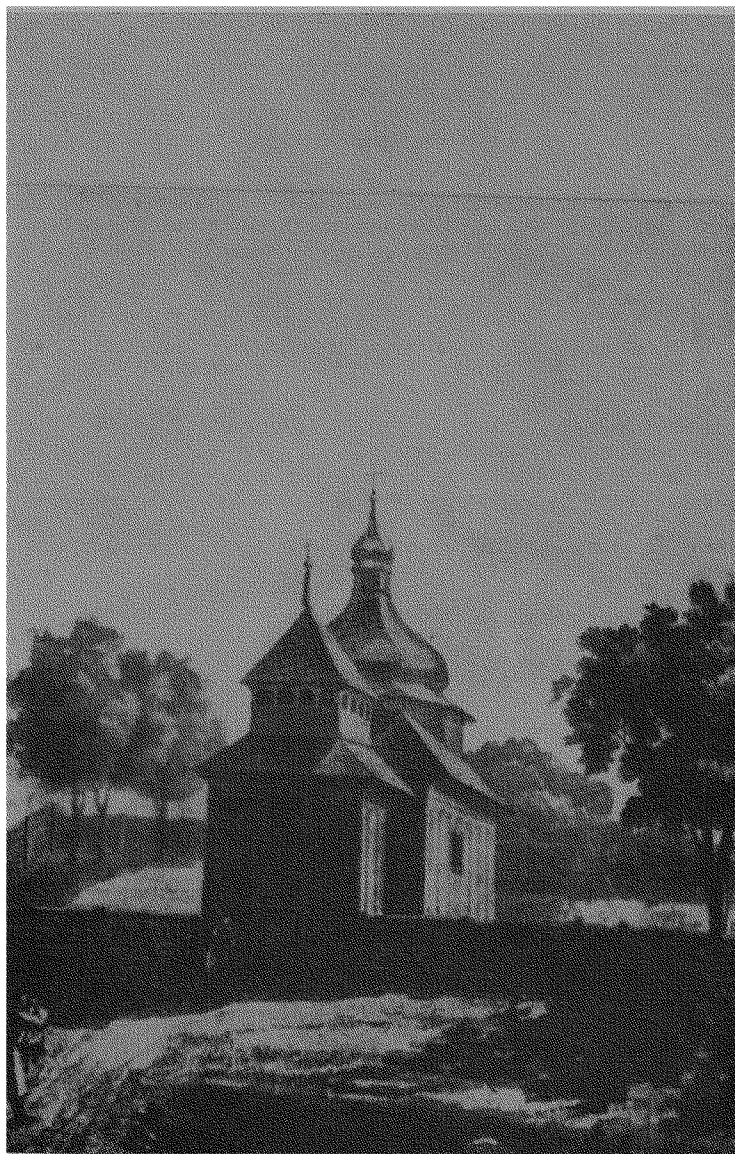
¹³ Акад. вид. 1939 р., т. I, ст. 417.

¹⁴ Варш. вид., т. III, ст. 228, у перевиданні М. Денисюка, т. II, ст. 215.

¹⁵ Виправлення цього місця Шевченко зробив так: у реченні „Бог знає” закреслив червоним олівцем слово „Бог”, перед цим словом дописав „й сама”, закреслив у слові „знає” літеру „е”, а на полі замість закресленого „е” поставив „ю”, забувши додати в тексті потрібну при такому виправленні негативну частинку „не”.

¹⁶ Варіанти з автографу „Три літа” див. в Акад. вид. 1939, т. I, ст. 504.

¹⁷ Цікаво, що червоний олівець, якого Шевченко вживав для поправок у новознайденому „Кобзарі”, вжито було також у більшій частині поправок у „Кобзарі Цвітковського”.

Церква в с. Секунь (Ковельщина), рисунок Т. Шевченка (1846)

Юрій Перхорович

Т. Г. ШЕВЧЕНКО НА ВОЛИНІ

Київський генерал-губернатор Д. Бібіков, що дуже цікавився старовиною, заснував у Києві в 1843 році інституцію, яка мала досліджувати та охороняти старовину, записувати народні пісні, перекази тощо. Дістала вона назву: „Коммісія для розбора древнихъ актовъ”. Сам генерал-губернатор був її головою, а визначну ролю відігравав у ній проф. Н. Іванішев.

В листопаді 1845 р. Т. Шевченко дістав посаду члена-співробітника цієї комісії з платнею 12 рублів 50 коп. на місяць¹, і у червні 1846 р. поїхав разом з проф. Н. Іванішевим в околиці Хвастова (б. Київська губ.), де помагав при розкопах кургану „Переп'ятиха”. Тому, що праці при зарисовці було мало, Шевченко збирав фолкльорний матеріал. Прушинський, який секретарював при розкопах, пише у звіттовленні („рапорт”), що до нього долучує зшиток з записаними народними легендами та 9 рисунків. Звіттовлення збереглося, але зшиток і рисунки — ні.

Ще перед закінченням розкопок „Переп'ятихи” (половина жовтня 1846 р.) Шевченко дістав наказ від генерал-губернатора, датований 21 вересня 1846 р., такого змісту (переклад): „Співробітникамі Тимчасової Комісії для розбору стародавніхъ актівъ Шевченкові. Доручаю вам вирушити в різні місцевості Київської, Подільської і Волинської губерній та постаратися зібрати такі відомості: 1) про народні перекази, місцеві оповідання, легенди („сказанія”) та пісні й з усього того, що довідається, скласти опис, а пісні, перекази і легенди, оскільки можливо, записати в тому вигляді, в якому вони є; 2) про гідні уваги кургани та урочища — де та в якому місці вони знаходяться й які про них властиво на місці існують перекази та оповідання, як також історичні відомості... Крім того поїдьте у Почаївську Лавру та змалюйте: загальний зовнішній вигляд Лаври, середину церкви, вигляд на околицю з тераси... На прогони та харчові 150 руб. при розходоному зшитку одержите з моєї канцелярії”².

Виконуючи розпорядження ген.-губернатора, Шевченко виїхав на Поділля й 3-го жовтня був у Кам'янці, де завітав до

Кулішевого приятеля, вчителя Чуйкевича. Пробувши там невідомо скільки часу, рушив на Волинь. Звідомлення з цієї подорожі не маємо жадного й лише з більшою або меншою правдоподібністю можемо прослідкувати за нею головню на підставі написаної Шевченком на засланні у 1855-56 рр. повісті „Варнак”, де засланець-волиняк згадує рідний край, та на підставі деяких інших відомостей.

Найпростіший шлях з Кам'янця („тракт”) до Почасва провадив уздовж кол. австрійської границі через Волочиск, Ланівці, Вишневець. Що Т. Шевченко був у Вишневці маємо звістку у В. Щурата, який 25 травня 1905 р. був у Вишневці й знайшов там старого льокая, 80-річного Федора Кружилку, який пам'ятав Шевченка, що кілька день мешкав у палаці (що часто зовуть замком, бо побудований на місці замку), щось малював, записував³.

З Вишневця Шевченко поїхав до Почасва, де був уже 20 жовтня. Згідно з наказом зробив малюнки (акварель) Почайвської Лаври, які збереглися: вигляд Лаври з півдня, з західного боку, зсередини та красвид з тераси Лаври. Крім того маємо два шкци: собору Лаври зсередини та з заходу⁴.

Дальшу дорогу Шевченка можемо прослідкувати частинно на підставі повісті „Варнак”. Вертаючись з Почасва, Варнак оглядає у Крем'янці гору Бону, бачить будову Крем'янецького ліцею й з великою пошаною говорить про Чацького та його працю. З цього можемо зробити висновок, що Шевченко був у Крем'янці й мешкав у польській родині, від якої мав прихильні для Чацького інформації⁵.

З Крем'янця через Вербу, Птичу (теперішньої дороги через Смигу, Страклів ще не було) поїхав Шевченко до Дубна. Думка Вас. Щурата, Вол. Дорошенка та інших, що з Почасва Шевченко завернув до Берестечка, бо опис поля битви у вірші „Ой чога ж ти почорніло, зеленєє поле” „дише непосредністю обсервації”⁶, нам видається неправдоподібною. До часу, коли побойовище було упорядковано почаївським архимандритом Віталієм (1909), поле було густо вкрите черепами і кістками поляглих козаків, що робило незатерте враження. Річ неправдоподібна, щоб Шевченко не згадав про ці кістки. Крім того треба звернути увагу на слова вірша:

Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили.

Бій відбувся між Берестечком і с. Пляшевою, над річкою Пляшевою, 4 клм. на схід від Берестечка, але ніяк не „4 милі круг”.

Берестечко було збоку подорожі Шевченка, далеко на захід, над Стирем. Певно, що Шевченко був у Вишневці, Почасві, Крем'янці, в околиці Дубно-Верба. Якщо припустити, що з Почасва поїхав до Берестечка, то мусів вертатися біля 52 кlm. на схід до Крем'янця, не зважаючи на те, що мав простий шлях до Ковеля через Боремель лівим (західнім) берегом Стиру.

Якщо прийняти, що Шевченко поїхав до Берестечка з Крем'янця, то шлях провадив на Рудню, Теслугів. З Рудні теж видно на обрії сині гори, наче вали, про які є згадка у „Варнаку”, але там нема лісу взагалі, а сусідня Михайлівка має вже ліси соснові, а не дубові. Щоб дістатися з Берестечка до околиці Дубно-Верба, мусів Шевченко знов вертатись на схід без ніякої потреби, бо не мав там жадних об'єктів до зарисовки і взагалі нічого, що могло б його цікавити. Тому відвідини Шевченком Берестечка треба поставити під сумнів.

Вірш „Ой чого ти почорніло . . .” міг бути написаний або під впливом Костомарова, який Берестечком дуже цікавився, або якоїсь народної пісні, яку, можливо, Шевченко чув, а може й записав, під час подорожі по Волині.

Їдучи з Крем'янця, як подає (без вказання джерел) Петро Медведик⁷, Шевченко завітав до поблискої Білої Криниці, де слухав оповідання про ватажків гайдамацького повстання, а далі поїхав до Верби. Підтвердження переїзду через околицю Дубно-Верба знаходимо в повісті „Варнак”. Товариші привозять хворого отамана на хутір до ворожки й там лишають. Хутір знаходився біля Дубна в дубовому лісі. Серед лісу була просіка, через яку синіли в далечині, наче вали, відноги Карпат. Коли Варнак видужав, дід, чоловік ворожки, випровадив його на шлях до Почасва.

Цей опис справді відповідає околиці Дубна. По дорозі до Крем'янця-Почасва в околиці Смиги і Синідубів (Семідуби)⁸ й досі знаходяться великі дубові та кленові ліси. На обрії, якщо глянемо з шосе Дубно-Радивилів (Красноармейск) в напрямі Почасва, синіють, наче вали, гори, про які давніше думали, що то відноги Карпат (у дійсності не так). Поруч — дорога на Почаїв.

Опис околиці у „Варнаку” цілком відповідає околиці м-ка Верби й міг бути зроблений тільки з безпосереднього спостереження.

З Дубна, на нашу думку, Шевченко „трактом” на Ярославичі поїхав до Луцька. Думка деяких авторів⁹, що він через Остріг, Корець поїхав до Житомира, навряд чи належно обґрунтована. Передусім виходило б, що ця подорож тривала задовго — від 20 жовтня в Почасві до кінця листопада

в Житомирі — приблизно 320 клм., це вимагало б не більш 6 днів. Згадка у повісті, що серед кривок Варнака був льох між Заславом і Острогом, на нашу думку, свідчить проти побуту Шевченка у Острозі, де досі вперто говорять про підземний льох (перехід) з Острога до Заслава (35 клм.). У вузькому коридорі ніяких складів, як то каже Варнак, бути не могло. Так само, згідно з легендою, льох цей старший за гайдамацькі часи.

Про подорож до Острога належить сказати те саме, що й про подорож до Берестечка. Остріг не був по дорозі з Крем'янця до Луцька-Ковля. Треба завернути на схід 60 клм.¹⁰ та знов вернутись на шлях — разом 120 клм., а якби ще Шевченко відвідав Берестечко, то це разом становило би більш 200 клм. зайвих. У Крем'янці Шевченко мав ще перед собою дорогу приблизно 702 клм.¹¹ Була осінь, коли навіть невеликий дощ міг зробити шляхи майже непроїзними, тому не приходитьсья припускати, щоб Шевченко ризикував затягнути подорож і дочекатись грязюки десь далеко від Києва.

З Дубна, як згадано, Шевченко мусів їхати до Луцька. Про його побуг там досі нема жадних писаних пам'яток. Маємо лише ніде не опубліковане оповідання-спогад одного з колишніх працівників Волинського Обласного Краєзнавчого Музею в Луцьку, який заслуговує на довір'я¹².

Після заняття м. Луцька советським військом восени 1939 р., до Волинського Краєзнавчого Музею (так він називався за Польщі) один з працівників цього музею, археолог, поляк за національністю, Зигмунт Леський, приніс невідомі рисунки Тараса Шевченка. Це були шкіци людських постатей, дерев і будинків з підписом Шевченка, але, здається, без дати, виконані лискучим олівцем на двох аркушах сіро-жовтавого рисункового паперу, формату дещо більшого, ніж зшиток.

Передаючи до Музею рисунки, З. Леський сказав, що передати їх просила особа, яка не бажає виявити свого прізвища. Хто це був — невідомо. Леський знав, від кого ті рисунки походять, але про це нікому з працівників не сказав.

Рисунки З. Леський віддав до Музею тоді, коли Музей фактично не мав директора. Коли ж вневдовзі прибув новопризначений директор В. С., що був попередньо директором окружного музею десь недалеко Москви, рисунки були йому передані, і він сховав їх до свого бюрока.

Справу порушено щойно весною 1941 р. (чи може в кінці 1940), коли директора В. С. перевели до Тернополя, а на його місце прибув новопризначений директор-жінка, п-і Євгенія... (прізвище авторові незнане). Під час передачі

Музею новому директорові був присутній і автор спогаду, як науковий співробітник відділу історії. Коли В. С. передавав те, що було в його бюрку, то на запит автора, де рисунки Шевченка, відповів: „Какіе рисунки”? При чому сказав це таким тоном, що далі питати було ніяк. Присутній при цьому З. Леський мовчав. Рисунків у бюрку не було. Чи виїняв їх сам директор, чи хтось з працівників — сказати трудно. В кожному разі рисунки зникли безслідно. Директором Музею за німецької окупації був В. Чубинський. Чи питав хто його про рисунки Т. Шевченка, автор не знає. Стільки фактичного матеріалу. Не маючи хоч би фотографій рисунків, не можна з певністю сказати, що то були дійсно рисунки Шевченка. Однак обставини знайдення дають підставу, з великою правдоподібністю, припускати їх автентичність.

Спроби віднайти Зигмунта Леського, археолога, який провадив розкопи у Коршеві і Дерев'яному, поновлювані протягом трьох років, не дали жадного наслідку. Ні в Польщі, ні на еміграції про нього ніхто не чув. В археологічній літературі його праці більш не зустрічаються.

Наступним етапом подорожі Т. Шевченка був Ковель. За два з половиною кілометри від Ковеля, на острові серед р. Турії, знаходилась Свято-Троїцька церква, яка залишилась після заснованого у XVI віці кн. Андрієм Курбським Св.-Троїцького монастиря. Князь заповів поховати себе в тій церкві у стіп свого духовного батька, священноінока Олександра. У праці проф. Н. Іванішева: „Жизнь и дѣятельность князя Курбского Ярославского въ Литвѣ и на Волини”, виданій Київською Археографічною Комісією у 1849 р., на ст. XXXIII під текстом знаходимо примітку (переклад): „Згідно з розпорядженням Київського Військового Подільського і Волинського Генерал-Губернатора dokonано пошукування у Троїцькій церкві с. Вербка і знайдено склеп („гробніца”), у якому, правдоподібно, похований кн. Курбський”. На кінці книжки (2-го тому) залучено 2 таблиці: на першій таблиці рисунок церкви без дати і підпису автора, а на другій — плян церкви з зазначенням, де знайдено труну, і зарисовка склепу з виїнятими зверху кількома цеглинами. Всі три рисунки зроблені фахово, а тому, що на Волині, як мистець-маляр від Комісії був лише Шевченко, нема сумніву, що ці рисунки були виконані ним.

Щоб дослідити поховання під церквою, треба було мати дозвіл від архисерея та консисторії, які, напевно, мав з собою проф. Іванішев, бо на його ім'я був даний наказ генерал-губернатора. Підлога не могла довго лишатись зірваною, бо Троїцька церква була парафіяльною і в ній щосвята відбу-

вались Богослуження. Так само не могла стояти відкритою труна. Мусимо припустити, що Шевченко та Іванішев домовились зустрінутись на початку листопада в Ковелі, що і зробили. Проф. Іванішев досліджував, а Шевченко зарисовував.

У Троїцькій церкві знаходився образ св. Миколая Чудотворця, вивезений кн. Курбським з батьківщини. Цей образ вдова кн. Курбського залишила у церкві, де він був похований. Владика Митрополит Ніканор Абрамович подає переказ¹³, що Шевченко відреставрував на цьому образі руки святого, бо фарба з них стерлася. Одначе згодом фарба знову стерлась, і у 1900 році, коли образ накрито срібною ризою, накрито теж і руки, чого звичайно не робиться¹⁴. Образ і нова церква, побудована у 1900 році, згоріли під час облоги Ковеля советським військом у 1944 р.

Після Вербки проф. Іванішев досліджував ще церкву у с. Сикуні (Секуні), яку побудував між 1572 і 1588 рр. управитель кн. Курбського Михайло Келемет, татарський мурза (з казанських татар), що втік був до Польщі разом з Курбським. Проф. Іванішев, який шукав пам'яток по кн. Курбському та його товаришам (разом з Курбським втекло кількадесят осіб) про Секунь у „Жизни кн. Курбського” пише (переклад):

„В Секуні досі (1846 р. Ю. П.) існує дуже стара дерев'яна церква в ім'я архангела Михаїла¹⁵. В Секунській церкві я знайшов більше, ніж в інших церквах, образів візантійського письма. Образ Божої Матері і Святителя Миколая... Ім'я Івана і Михайла Келеметів зовсім незнане в народі”¹⁶.

На стор. 43 першого тому „Жизни кн. Курбського” Іванішев пише, що рисунок церкви у Секуні знаходиться на кінці II-го тому (де теж знаходяться дві згадані таблиці), але цього рисунку нема. Хто виконав рисунок Секунської церкви не зазначено.

Н. Шугуров у статті „О рисункахъ Шевченка, исполненныхъ по порученію Киев. Археографической Коммисіи”¹⁷ пише (переклад): „Нам повелоса бачити ті рисунки, які з доручення Київ. Археогр. Комісії були виконані на Волині... Вони тепер (1894 р. Ю. П) належать П. Я. Дорошенкові (у Глухівському повіті) й були ним набуті від кол. проф. Київського Університету, члена Комісії для опису губерній Київської Шкільної Округи, пок. А. С. Роговича. Колекція ця включас 4 акварелі, 2 рисунки тушем та один кресленик”. Згадавши акварелі Почаївської Лаври, Шугуров пише: „На двох рисунках тушем зображені: 1) Церква в с. Вербка, де був похований А. Курбський у 3 верстах від Ковеля та 2) церква, що її побудував в селі Секуні приятель Курбського Келе-

мет. Долучений до першого з цих малюнків кресленик по-
дає: а) зовнішній вигляд церкви, б) місце, де був знайдений
склеп”.

На аркуші паперу, долученому до цієї колекції рисунків,
знаходиться теж нотатка колишнього (з 1844 р.) члена, а
потім голови Київської Археографічної Комісії М. О. Судієн-
ка такого змісту: „Я предкладав рисунки Дмитрові Гаврило-
вичу (ген.-губ. Бібіков). Він їх схвалив та дозволив літогра-
фувати. М. Судієнко”.

Однак з усіх рисунків були видані лише рисунки з Вер-
бки без прізвища маляра. Чому не були видані інші, й чи
взагалі були — Н. Шугуров не згадує. Від П. Я. Дорошенка
малюнки перейшли до музею Тарновського в Чернігові.

У „Каталогъ предметовъ малорусской старины и рѣд-
костей” колекції В. В. Тарновського (Київ 1893) про малю-
нок церкви в Секуні не згадано. У 2-му виданні того ж ка-
талогу (Чернігів 1900) ст. 172, ч. 158 говориться (переклад):
Церква, побудована у Секуні приятелем Курбського Михай-
лом Келеметом. Рисунок тушем 198 x 163. У 1958 р. оригі-
нал цього рисунку зберігався в Київському Музеї Т. Г. Шев-
ченка.

У книжці О. Новицького: „Шевченко як маляр” репро-
дукція цього рисунка фігурує під ч. 184. Церква в с. Секу-
ні”. Туш. 198 x 163¹⁸.

Тим часом у виданні Укр. Акад. Наук УРСР „Тарас Шев-
ченко. Мистецька Спадщина” у томі 1-му¹⁹, де подані навіть
найдрібніші рисунки Т. Шевченка до 1847 р., нема ні церкви
у Вербці, ні в Секуні. У томі 4-му на сторінці 89-90 знаходи-
мо відносно згаданих рисунків таке зауваження: „Наяв-
ність на рисунку „Церква у с. Секуні” напису Шевченко,
зробленого рукою невідомого, та те, що обидва ці рисунки збе-
рігалися в Київській Археографічній Комісії разом з оригі-
нальними креслами Почаївської Лаври роботи Шевченка,
було єдиною підставою, за якою ці рисунки приписано Шев-
ченкові. Порушення лінійної перспективи в обох малюнках,
наївна трактовка дерев та примітивна техніка розкольоровки
заперечують приналежність цих двох малюнків Шевченкові.
Перспективна невправність кресленика також заперечує ви-
конання його Шевченком”. Серед советських шевченкознав-
ців панує думка, що з Почаєва, через Крем'янець, Дубно,
Остріг, Звягель („Новоградволинськ”), Житомир Шевченко
вернувся до Києва, не побувавши у Вербці і Секуні.

Не маючи оригіналу рисунка, нема змоги сперечатися
про його техніку.

За свідомством Владика Митрополита Ніканора, церква
була оточена старезними дубами та ялинами, на рисунку ба-

чимо дерева виразно декоративні. Причину цього треба шукати в тому, що Шевченко викінчував зроблені на Волині рисунки вже в Кисві²⁰ й, мабуть, дуже поспішав, бо щойно 31-го грудня — в останній день віддав їх до канцелярії ген. губернатора.

Але маємо інші доводи, які не лишають сумніву, що Шевченко був у Вербці і Сенкуні, працював там. Таким доводом є лист митрополита Ніканора, який, буди священником у селі Мизові (б. Ковельський повіт) від 1934 до 1942 р., був деканом („благочинним”) 2-ої округи Ковельського повіту, до якого належала парафія в с. Секуні. Візитуючи парафії та справджуючи стан церковного майна, він бачив — останній раз 7 травня 1936 р. (що має занотоване) у старій з 1806 р.²¹ інвентарній книжці („опись церковного имущества”) Секунської церкви замітку, зроблену рукою настоятеля, проти опису Запрестольного Образа Б. М.: „Въ 1846 году образъ сей рѣставрированъ проѣзжимъ живописцемъ Тарасіємъ Шевченкомъ”. Далі Владика пише: „Забув уже прізвище того священника (чи не Мусісвич?). Пригадую собі ще з дитячих літ і ту церковцю край села на грудочку. Старенька, темно-сива, модринового дерева, в зруб і з слідами опасання (у нас то звали „кружганок”) крита ялиноювою гонтою. залізни візерунчасті ковані хрести, оточена столітніми дубами та ялинами, від часу геть угрузла в землю. Всередині я не був, бо стояла нечинна. Ще у 1868 році побудована була при шосі на грудочку нова, в синодальному стилі. Частина образів з старої церкви була перенесена до нової, а більшу частину зліквідовано. Запрестольного образа Б. М. приміщено в церковці на могилках, що була побудована з матеріялу старої церкви, розібраної біля 1890 р. З обов’язків „благочинного” я візитував і оглядав церкви деканату. У Сикунській (Секунській) церкві я не міг одірвати очей від милого українського обличчя Б. М. з дитиною на лівій руці, в художньо намальованій кольоровій шаті (металевої ризи на образі не було) . . .

На шиї Б. М., як дар пошани і любови місцевого жіноцтва, пишались низки коралів і „пацьорів” З металевої коронки на голові спускались пасма різнокольорових стрічок. Всі ці оздоби збереглися і врятувались від пильного ока моїх попередників — „благочинних” лише тому, що на церкві на могилках мало звертали уваги²².

Сикунська церква була побудована з модринового дерева (*Larix europaea*), яке відзначається великою відпорністю на гниття на вогких ґрунтах Полісся. З нього переважно будували церкви, дзвіниці, панські будинки, що тривали сто-

Секунський образ Божої Матері, реставрований Шевченком 1846 р.

ліття. Десь коло 300 літ тому модрина на Поліссі щезла й за мосі пам'яті я не бачив у лісах ні одного дерева”.

Панство Семен Веремчук та його дружина Катерина Олексіївна, давніше мешканці Секуня, тепер у Боффало, та Пантелеймон Веремчук ласкаво поінформували нас, що церковцю св. Іова на могилах пам'ятають, як рівнож образ Б. М. В селі був переказ, що цей образ малював Т. Шевченко.

Учений-дослідник О. Волинець, який у 1932-33 рр. відбув по Волині подорож „Слідами Шевченка” пише²³ (переклад): „В Секуні, оглядаючи давно вже перероблену церковцю, не знайшов там нічого цікавого, але, вислухавши старих місцевих селян, довідався, що існує старий переказ, що Шевченко намалював образ Б. М., який у часі перебудови церкви був перенесений до каплички на цвинтарі, де й тепер знаходиться. З гуртом старих селян пішов я на могилки і в каплиці знайшов образ Б. М. Маючи довголітню практику в означуванні віку образів та їх характеру, по докладнішому обслідуванні прийшов до переконання, що цей образ походить не з 19, а з 18 віку, що не малював його Шевченко, лише відновив, додаючи разки пацьорів та інших характеристичних народних прикрас.

Сама пам'ять про побут Шевченка, збережена серед місцевого населення, надзвичайно цікава. „Пан у чорному капелюсі та чорному плащі, що знав народну мову”, доповнює хіба загальний образ”.

Ці відомості — Владики Митрополита Ніканора, О. Волинця, С. і К. Веремчуків та П. Веремчука не лишають сумніву, що Шевченко був у Сікуні (Секуні). Але їздив він туди не для реставрації образу Б. М., а для зарисовки секунської церкви.

З Секуня через Ковель, Рівне, Звягель (Новоградволинськ), Житомир Шевченко вернувся до Києва.

З Звягелем пов'язане оповідання Шевченка „Варнак”, яке, без сумніву, має історичне підложжя. Варнак оповідає (подаю за виданням М. Денисюка, т. VI, ст. 237): „На гранітових берегах прекрасної річки Случ, там, де вона верстов 9 угору за Новоградволинськом, звиваючись немов змія, витворила празильної форми кільце верстов з дві впоперек, там, всередині того кільця, лежать, оточені дібровою, останки величезних мурованих палат, що колись були житлом одної значної польської родини, а тепер там живуть сови та кажани”.

Дійсно у відлеглості 9 верст від Звягелю вверх по Случу річка творить, правда, не кільце, але дуже висунений півострів, де знаходиться село Гільськ (Гульськ). У 1882 р. належало воно до кн. Яблоновських. Дещо далі, при впадінні річки

Луб'янки (народна назва), Случ творить дійсно кільце, у якому положене село Рудня. З одного боку край села тече Случ, з другого Луб'янка. Де відбулась подія, описана Шевченком, тепер сказати нема змоги, бо потрібні досліди на місці. Думаємо, однако ж, що у Гільську, бо і відлеглість відповідає, і Рудня належала до мастку Гільськ.

На закінчення слід згадати про переказ, що на Волині знаходився ще інший образ Б. М., мальований Т. Шевченком. Святополк Шумський (Каліфорнія) пише²⁴, що в селі Туричанах (б. Володимирського повіту), у каплиці знаходилися старовинні латинські образи, але над Престолом був образ Діви Марії українсько-візантійського письма. З образом була пов'язана легенда, що малював його Шевченко для бар. Енгельгардта, від якого образ перейшов до родини поляків Крижановських. Останній дідич Туричан, Тадеуш Крижановський, остаточно передав образ з каплицею та іншими образами, що в ній були, православній громаді села Туричан.

Бувший вїт гміни Михайло Кушнірук, який був присутній при урочистості передачі образу громаді, пише, що Тадеуш Крижановський, передаючи у 1923 р. образ, зазначив, що йому відомо від батька (Альфред Крижановський, київський адвокат, мав збірку старовинних образів, помер у 1917 р.), що образ малював Шевченко. Це саме він кілька разів повторював М. Кушнірукові у приватних розмовах. Образ був розміром приблизно 22 x 14 цалів, подібний до образу Б. М. Почаївської.

Бувший посол до Польського Союму, дослідник Волині і редактор „Rocznika Wołyńskiego” Якуб Гоффман, що особисто знав пок. Т. Крижановського, у листі з 17 травня 1961 року пише (переклад): „Що торкається мене, пам'ятаю тільки, що пок. Тадеуш Крижановський казав мені, що образ Шевченка знаходиться в Туричанах. Де і який — того не пам'ятаю”.

У 1944 р., в часі німецької контрорфензиви в Туричанах відбували дуже жорстокі бої з участю авіації. Каплиця, разом з усім, що в ній було, цілковито знищена — не лишилось і сліду.

Примітки.

¹ О. Левицкій. Археологическія экскурсії Т. Г. Шевченка въ 1845-46 г. *Кіевская Старина*, т. 44 (1894), ст. 231.

² Там само, ст. 239.

³ Вол. Дорошенко. Шевченкова подорож на Волинь у 1846 р. *Наук. збірник на пошану акад. М. Грушевського*. Т. II, ст. 464 або „Літопис Волині”, ч. 5, ст. 61. (Виправлений і доповнений автором передрук).

⁴ Тарас Шевченко. Мистецька спадщина. Київ 1961. Т. I-ий, кн. I-ша, рис. 148, 149, 150, 151. Кн. II-га, рис. 331, 332.

⁵ Подорожуючим у службових справах міські уряди („городничий”) приділювали нічліг у заможних мешканців за винятком духовних, учителів, урядовців. В ті часи міщанство волинських міст (українське) було убоге і нечисленне, а головну масу становили поляки.

⁶ Вол. Дорошенко. Там само.

⁷ Петро Медведик. „Перебування Т. Г. Шевченка на західноукраїнських землях”. „Жовтень”, Львів 1961, ч. 3, ст. 130.

⁸ Назви без дужок — народні, в дужках — урядові.

⁹ Напр., згадана стаття Петра Медведика.

¹⁰ Н. Теодоровичъ. Историко-статистическое описание церквей и приходо́въ Во́льнск. епархіи. Т. II, ст. 911. Дермань отъ Дубно 36 верстъ, отъ Острога 20.

¹¹ Від Крем'янця до Секуня приблизно 190 км. Від Секуня, за Теодоровичем, до Житомира 362 верстви, з Житомира до Києва 128 і 3/4. Всього біля 702 клм.

¹² Автор не дозволив оприлюднити свого прізвища. Підписаний ним текст спогаду знаходиться в Музеї-Архіві Української Вільної Академії Наук у США.

¹³ Лист до автора з 20 жовтня 1957 р.

¹⁴ „Літопис Волині” ч. 4. Вінніпег 1958, ст. 31.

¹⁵ Проф. Н. Іванішев. Там само, ст. XLIII.

¹⁶ Проф. Н. Іванішев. Там само, ст. 329.

¹⁷ Київская Старина, т. 44, 1894 р., ч. 2, ст. 318-319.

¹⁸ О. Новицький. „Шевченко, як маляр”. Львів-Москва, 1914, ст. 54.

¹⁹ Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії. Державний Музей Т. Г. Шевченка. Тарас Шевченко. Мистецька Спадщина. Том 1-ший, Київ 1961, том 4-ий, Київ 1963, ст. 89-90. Видавництво Акад. Наук Української РСР.

²⁰ Митрополит Іларіон. „Свята Почаївська Лавра”. Вінніпег 1961, ст. 370.

²¹ Назва від дати заложення книжки.

²² Російська духовна влада наказувала усувати з образів у церквах рушники, коралі, стяжки, вота, щоб надати церквам вигляд, наближений до російських.

²³ Листи до автора з 30 квітня та 21 травня 1958 р.

²⁴ Лист до автора з 12 грудня 1960 р.

„АКАДЕМІЧНА” ПУБЛІКАЦІЯ ДЛЯ ВІДЗНАЧЕННЯ СТОРИЧЧЯ СМЕРТИ ШЕВЧЕНКА

Советські шевченкознавці знаходяться у виключно щасливому положенні, маючи в своєму розпорядженні невичерпні скарби документальних рукописних і друківаних джерел для своїх дослідів. Тому до кожного видання їх праць, яке претендує на наукове значення, ставимо вимогу новизни і точности використаних або публікованих матеріалів.

Навіть при побіжному перегляді ювілейної книжки про смерть і похорон Шевченка, складеної Дмитром Красицьким і Катериною Шевченко, впаде в очі, що в ній дуже мало нового. Докладніше зіставлення її з уже відомими аналогічними виданнями легко приводить нас до двох публікацій, з яких широко користувалися упорядники нової книги. Поперше, це — видана ще в 1950 році книжка „Т. Г. Шевченко в документах і матеріялах”², де було надруковано 24 документи, що торкалися перевезення труни, похорону і спорудження могили. Друга книжка — це видана Державним Музеєм Шевченка „Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників” (Київ, 1958), де розділ „Смерть і похорон” займає сторінки 319-359.

Нова публікація Д. Красицького і К. Шевченко складається з трьох розділів: 1) документи, 2) статті, промови і спогади, 3) матеріяли поліційного розслідування. Нелогічність такого розподілу конкретного матеріялу видно вже з того, що один з документів у справі опису Шевченкового майна надруковано першим у третьому розділі, а два інші у тій самій справі, органічно з ним зв’язані, попали до першого розділу. До документів без будь-яких підстав причеплено „Історію болезни Тараса Шевченка”, складену в наші часи у Черновецькому Медичному Інституті на підставі виключно літературних даних, тих саме спогадів, що друкуються у другому розділі.

¹ Смерть і похорони Т. Г. Шевченка. (Документи и матеріялы. Киев. Изд-во Академии Наук УССР. 1961. 166 + 1 нен. + 1 портрет. Государственный Музей Т. Г. Шевченка. (Составили Д. Ф. Красицкий и К. Т. Шевченко).

² Київ. Державне Вид-во Політ. Літератури УРСР. Упорядники О. Юрченко і А. Грінберг. 1950. 514 + 2 нен. стор.

В книзі не подано ніякого наукового апарату: нема передмови, що з'ясувала б принципи відбору матеріялів, нема ні формального, ні реального коментаря, якого вимагає публікація архівних документів. В коротенькому вступному слові від упорядників сказано лише, що деякі матеріяли публікуються вперше, але ніде не сказано, які саме та з яких архівних справ узяті опубліковані документи; зазначено лише місце їх сучасного переховування (Дім-Музей Шевченка в Києві). Слідство, яке провадили адміністраційні органи влади з липня 1861 року до березня 1863-го, у вступному слові неправильно названо „судебним дознавием”; справа обмежилася командированням жандармського полковника на місце похорону Шевченка і збиранням відомостей про діяльність Грицька Честаховського та про настрої селян через місцеву адміністрацію.

На цілій книжці Д. Красицького і К. Шевченко взагалі лежить печать неточности, неуважности, непродуманости, поспіху, ніби упорядники за всяку ціну хотіли дати будь-яке видання до сторіччя смерти поета, не маючи на увазі ніякої солідної публікації нових матеріялів.

За точними копіями, що переховуються в Музеї-Архіві УВАН (Української Вільної Академії Наук у США), ми можемо встановити, що більшість документів, опублікованих у книзі, знаходяться в справі секретної частини канцелярії Київського воєнного, Подільського і Волинського генерал-губернатора, 1861 р., № 136, що має заголовок: „По донесению флигель-адъютанта кн. Лобанова-Ростовского о существующем будто в г. Каневе и м. Курсуне заговоре против помещиков”. Проте легко встановити, що, маючи під руками оригінали документів, упорядники книжки задовольнилися передруком їх з названого вище видання архівних документів 1950 р. Упорядники цього останнього поробили деякі скорочення, що на той час уважалося за потрібне зробити. До видання 1961 року ці саме документи перейшли з точнісінько такими ж скороченнями, заміненими крапками, часто в квадратних дужках, як це зроблено і в першодруку. Шило з мішка вилазить при публікації листа київського генерал-губернатора з 28 липня 1861 р. (ст. 128-130), де йде мова про необхідні заходи, щоб серед селян не поширювалися твори Шевченка. Після цього в збірнику документів 1950 р. (ст. 287), як і в збірнику 1961-го, стоять крапки. Трохи далі на тих же сторінках знову говориться про заборону „распространения сочинений Шевченки”, після чого в обох збірниках вже нема ніяких крапок. Ми маємо змогу встановити, що в тому і другому випадках в зазначеному документі стояло: „сочинений Шевченки и Кулеши”³. Ця операція з викрес-

ленням згадки про Куліша тим більше невинуватена і незрозуміла, що в тому самому документі в обох публікаціях за десяток рядків вище першої цитати сказано, що Честаховський займався „распространением между простонародьем сочинений Шевченки и Кулеша” (ст. 296, вид. 1950 р. і 129 ст. — вид. 1961 р.). „Недбайливість” упорядників збірника 1950 р., які не викреслили імени Куліша в одному місці, а в другому не замінили його крапками, наочно доводить, що упорядники вид. 1961 р. не мали ні часу, ні охоти порпатися в архівних справах. Ще на одному документі ясно видно, що його простісінько передруковано з видання 1950 р. Це рапорт з 5 серпня 1861 р. про арешт селянина Галабурди. Там, де наводяться слова цього селянина: „... поздоров, Боже, Батька Тараса, він нам дав свободу и” — далі стоять крапки та під рядками дана примітка: „Одно слово написано неразборчиво” (ст. 146). У збірнику 1950 р. зроблено так само, тільки примітка дана українською мовою („нерозбірливо”). Пропущене в обох публікаціях слово в оригіналі читається ясно: „чужеземцы”⁴. Очевидно для публікаторів 1950 р. був неясний лише зміст даного контексту. Якщо б публікатори 1961 р. друкували з оригіналу, а не безкритично з чужого збірника, то мусіли б зрозуміти цей текст, бо в попередньому документі, на ст. 143 (цього документу нема в збірнику 1950 р.) слова Галабурди наведено зрозуміліше: „Тарас Шевченко и чужеземцы дали свободу крестьянам”.

Незрозуміння ні змісту, ні характеру документів приводить упорядників книги до того, що вони при передруку з чужого збірника надають цим документам невідповідного значення. Так, у збірнику 1950 р. під № 208 знаходимо записку поміщика Парчевського князеві Лобанову-Ростовському французькою мовою, а під № 210 її офіційний переклад на російську мову, завірений „чиновником для особих поручень”. Збірник 1961 р. передруковує лише переклад записки, але під заголовком: „Записка чиновника, адресованная кн. Лобанову-Ростовському” (ст. 99).

Публікуючи нові документи, яких нема в збірнику 1950 р., упорядники дозволили собі так само робити купюри, іноді важливих для дослідника місць.

Наприклад, у документі з 19 серпня 1861 р., на ст. 154 опущено великий уступ, понад 20 рядків, з цікавою офіційною оцінкою творів Шевченка і Кулішевої „Граматки”. Наведемо цей уступ для тих, кому попаде в руки збірник 1961 р.:

³ Копія в Музеї-Архіві УВАН, лл. 35-36.

⁴ Теж, л. 76.

„Что касается сочинений Шевченки, то, обличая в авторе неоспоримый поэтический талант, незаметно, чтобы они дышали неумолимою ненавистью к дворянству, а если в них и описаны некоторые события из истории Малороссии и борьбы ее з Польшею за свою народность и веру, то в этом ничего нет опасного для дворянства, как и в народных малорусских песнях, в которых эти события выражаются ярче и сильнее, нежели у Шевченки. „Грамматка” Кулеша, изданная в Петербурге в 1857 г., по существовавшем в то время особым обстоятельствам в 1858 г. воспрещена была мною⁵ для продажи в здешнем крае, как известно Вашему Превосходительству⁶ из отношения моего от 24 мая 1858 г., № 3032. Изданная теперь, в настоящем году, Кулешом „Грамматка” меньше первой, которая уже распродана, и заключает в себе малороссийскую азбуку, краткую священную историю, молитвы, краткое учение христианской веры, выдержки из священного писания, пословицы и, наконец, краткое изложение, на 4-х страничках, истории Малороссии, в которой ничего не упоминается о гайдамацкой рези. Во всем этом ничего, возбуждающего против дворянства, нет, и все сочинения Шевченки и Кулеша пропущены подлежащею цензурою и напечатаны в Петербурге. При всем том, по изложенным в отношении моем к Вам от 27 июля № 3391 основаниям я сделал распоряжение о недопущении к употреблению в сельских школах здешнего края малорусских букварей”⁷.

Публікація документів, яких нема в збірнику 1950 р., очевидно, зроблена з неточних і неперевіраних копій. З найважливіших помилок відмітимо такі: в списку осіб, що були присутні на похороні Шевченка (ст. 97) під ч. 12 значиться „жена инспектора 2-й киевской гимназии Надежда Чаловая”, замість Чалова, як в оригіналі; під ч. 15 в тому ж списку надруковано Богодський замість Воюцкий; під ч. 17 замість Шукета мусить бути Шукста⁸.

Не краще стоїть справа з передруком уривків з мемуарної літератури про похорон Шевченка. Що передрук їх був

⁵ Київський генерал-губернатор кн. І. Васильчиков.

⁶ Київський губернатор П. Гессе.

⁷ Подасмо з копії Музею-Архіву УВАН, лл. 147-148. Звичайно оборона Шевченка і Кулеша в офіційному папері належала не кн. Васильчикову, від імені якого він писаний, а правителеві його секретної канцелярії Маркові Андрієвському, що був потамним Никодимом Шевченка ще під час його арештування в Черкаському повіті в 1859 році.

зроблений не з першодруків, до яких мусів би вдатися со-вісний публікатор, можна довести на багатьох уривках. Але один приклад — наймаркантніший. Друкуючи уривок із спогадів В. Бернатовича, упорядники збірника звернулися не до тексту москвофільського часопису „Слово”, де ці спогади були надруковані вперше (Львів, 1861, № 49) і не за недавнім передруком їх у книзі „Спогади про Шевченка” (Київ, 1958, ст. 527-531), а задовольнилися передруком уривка з книги „Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників” (Київ, 1958), де це місце подане було з великими купюрами і з одною фатальною помилкою. В. Бернатович наводить початок промови одного не названого ним поляка над труною на дорозі перед самим Києвом про те, що Шевченко „не любив поляків, бо не мав за що любити”, але над його труною, мовляв, „подамо одні одним братерську руку, щоб забути ворогування предків наших”. До цього Бернатович від себе додає під рядками примітку: „У нас, бачите, молоді ляхи стають уже інші”. Ця остання примітка через недогляд упорядників надрукована в „Біографії Шевченка за спогадами сучасників” замість слів самого поляка (ст. 341). Текст вийшов такий: „виступив другий лях, котрий зачав словами: „У нас, бачите, молоді ляхи стають уже інші!” І все. В такому вигляді упорядники видання 1961 р. передрукували й собі цей уривок спогадів Бернатовича, зазначаючи в бібліографічній нотатці газету „Слово” як своє першоджерело.

Всі ці дефекти зовсім знецінюють опубліковані в книзі 1961 р. матеріали.

Щодо приміток, то упорядники видання обмежилися передруком виключно тих, які подані були в згадуваній „Біографії Т. Г. Шевченка в спогадах”, тому, очевидно, до документів, узятих з інших джерел, не подано жадної примітки. Самий характер приміток дивує їх беззмістовністю: вони часто повторюють лише те, що видно з самого основного тексту. Між тим, наприклад, літери К.В.Ш., якими Бернатович позначив одного з промовців над труною і під якими треба розуміти відомого шестидесятника К. В. Шейковського, лишилися не розкритими, бо їх не розшифрували й редактори „Біографії Т. Г. Шевченка в спогадах”.

Дивним видається, що в книжці, виданій у Києві видавництвом Академії Наук Української РСР і фірмованої Музе-

⁸ Цього документу нема в збірнику 1950 р. Копія в Музеї-Архіві УВАН зі справи київ. губ., 1861, ч. 198, л. 6. Ще гірше, що до уривка спогадів М. Чалого, де він свою дружину назвав Чалиха (ст. 75), дано таку примітку: „Чаловая Надежда, супруга инспектора 2-ой киев. гимназии М. К. Чалого (ст. 167). Воюцький, це — фотограф, що зробив відомий знімок Шевченкової труни в оточенні рідні поета.

єм Т. Г. Шевченка, потрібно було всі українські публікації супроводити перекладами на російську мову. Треба відзначити також, що все оформлення текстів, починаючи від титульної сторінки і кінчаючи примітками, дано з незрозумілих причин російською мовою.

Підсумовуючи всі недоліки цієї ювілейної публікації, мусимо признатися, що ми не розуміємо, нащо було видавати таку дефектну книжку і як упорядники наважилися на звороті титульної сторінки поставити замітку, що книга розрахована на фахівців шевченкознавців та студентів філософічних факультетів.

В. Міяковський

ТОГОЧАСНІ ПОЛЬСЬКІ ГАЗЕТИ ПРО ПОХОРОН ШЕВЧЕНКА

У листі до редакції „Основи” „Что об этом думать?” Володимир Антонович між іншим згадував одну кореспонденцію з Києва, надруковану у львівській „Gazeta Polska”. Він не наводив там повного тексту цієї кореспонденції, а лише переказував її зміст.

Київський кореспондент згаданої газети повідомляв про перевезення через Київ труни з тілом Шевченка, але, за словами Антоновича, „зовсім неправдиво переказав усі подробиці цього сумного обряду”. Антонович особливо звертав увагу на повідомлення про те, що панахида була відправлена в Києві „в уніятській церкві”. Беручи до уваги ще й пізніші згадки цієї газети з іншого приводу про уніятські церкви в Києві і Каневі, Антонович зазначав, що таких церков на Україні нема і „неможливо припустити, щоб місцеві кореспонденти помилялись в цьому відношенні”, а „в настирливих натяках на уявлені уніятські церкви” вбачав „намірену неправду, породжену прихованою думкою про католицький прозелітизм”.

В. Антонович звернувся до редакції „Gazeta Polska” з указівками на різні помилки кореспондента і вимагав спростування думки саме про „уніятські церкви”. Редакція відповіла в числі 152 за 1861 рік подякою за поправки, але саме спростування зробила в такій формі: „Щодо назви церкви, куди було принесене тіло покійника, ми не вважаємо для нього обидним, якщо б навіть було так, як повідомив наш кореспондент: це не тільки не кидає ніякої тіні на покійника, а навпаки”, і далі: „у нашому виданні ви знайдете натяки, які доводять, що ми свідомі артистичного і політичного значення Шевченка; дивно, як можна в них угледіти привід до висновку, що надає таке значення цілком невинній і дружо-

любній кореспонденції. А втім, не всі ми настільки цим за-
журені, щоб займатися такими подробицями”¹.

Нам вдалося розшукати ймовірний передрук кореспон-
денції з Києва до названої польської газети в іншому орга-
ні, а саме в тижневику „Przyjacieli Domowy” (Львів, 1861,
ч. 13, ст. 208). Подаємо тут цю замітку в точному перекладі
з польської мови:

„В останніх днях лютого б. р. в Петербурзі закінчив
життя Тарас Шевченко², поет і професор малярства в Ака-
демії Мистецтв у Петербурзі. Русин за народженням, перед
смертю просив рідню і приятелів, щоб тіло його було похо-
ване на рідній землі — Україні, на Чернечій Горі, під Кане-
вом, де в недавньому часі (він) купив кляпоть землі під бу-
дову, щоб міг дивитися, як казав, на улюблену батьківську
(ojczystę) землю. Рідня і приятелі, виконуючи його останню
волю, на складчину (бо Шевченко був дуже бідний), пере-
везли тіло до Києва, а звідти на пароплаві Дніпром до Ка-
нева.

„Дня 20-го травня люди, що зібралися з цілої околиці,
взяли труну і занесли до уніятської церкви св. Юрія (ś. Je-
rzego). Три дні відбувалося урочисте богослуження з кілько-
ма проповідями (exorta) в руській, а одна в польській мові.
Нарешті 23-го травня тіло було відпроваджене на Чернечу
Гору, на вічний одпочинок. На могилі, насипаній там, буде
здвигнуто пам’ятник, а гора буде зватися відтепер Шевченко-
вою”.

¹ За відсутністю джерела („Gazeta Polska”) перекладаємо
відповідь газети з російського перекладу, що його подано В. Ан-
тоновичем в листі до редакції „Основи” (1861 р., ч. 7, ст. 12-13).
Передруковано в „Творах В. Антоновича”, т. I.

² Газета пише прізвище поета з пом’якшенням (крескою)
над н (ń): Шевченько.

The tenth *Shevchenko Annual* covers the last year of the poet's life, or, to be more precise, January and February of 1861.

Ivan Korowytsky presents a detailed review of Shevchenko's last publication which appeared during his life-time, *Bukvar' Yuzhnorusskiy* (South-Russian ABC Book) compiled by the poet for use in Ukrainian Sunday schools.

A detailed description is presented of a unique copy of *Kobzar* of 1860 recently found outside of the Ukraine. It belonged to Shevchenko's friend, Hryhoriy Chestakhovsky, who played a prominent role in selecting Shevchenko's burial place on the hill overlooking the Dnieper River, as Shevchenko desired in his *Testament*.

Yuri Perkhorovych's study aims at checking data concerning Shevchenko's trip to Volhynia in 1846. By means of an intensive correspondence, Perkhorovych's visits to some localities in Volhynia. The most important result is that the author confirmed that Shevchenko stayed and worked in Sekun' Village in the Kovel area. The Soviet sources deny that Shevchenko visited Verbky and Sekun' Villages and disclaim Shevchenko's authorship of drawings of churches in these villages as proved by many early scholars.

A publication by the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR devoted to the death and burial of Shevchenko is critically reviewed.

The *Annual* ends with a brief note on biased information printed in Polish newspapers on Shevchenko's burial.

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК ПРИСВЯЧЕНІ ШЕВЧЕНКОВІ

1946

1. **Віктор Петров.** Провідні етапи розвитку сучасного Шевченкознавства. Авґсбург, 37 ст. Циклостиль.

1947

2. **Дмитро Чижевський.** Деякі проблеми дослідження формального боку поезій Шевченка. Авґсбург, 17 ст. Циклостиль.
3. **Ярослав Рудницький.** Наголос в поезії Шевченка. Авґсбург, 10 ст. Циклостиль.
4. **Василь Лев.** Лексика ранньої Шевченкової поезії. Авґсбург, 10 ст. Циклостиль.
5. **Сергій Жук.** Скульптурні портрети Шевченка. Авґсбург, 11 ст. Циклостиль.
6. **Шевченко та його доба.** Вип. I. Авґсбург, 135 ст.
7. **Автограф Шевченка 1857 року.** Авґсбург, 6 ст. Друк.

1949

8. **Леонід Білецький.** Шевченко в Яготині. Авґсбург, 46 ст.
9. **Дмитро Дорошенко.** Розвиток української науки під прапором Шевченка. Вінніпег, 26 стор.
10. **Леонід Білецький.** Віруючий Шевченко. Вінніпег, 26 ст.

1951

11. **Автограф Шевченка 1860 року.** Шевченківська Конференція УВАН у США. Нью Йорк, 15 ст.

1952

12. **Шевченко.** Річник 1-ий. Нью Йорк, 15 ст.
13. **Тарас Шевченко.** Кобзар. Друге поправлене й доповнене видання. Редакція, статті й пояснення д-ра Леоніда Білецького. Обкладинка артиста-малюра Мирона Левицького. Видано накладом видавничої спілки „Тризуб”, Вінніпег. Т. I. 376 ст. + 7 табл. ілюстрацій. Українська Вільна Академія Наук в Канаді. Інститут Шевченкознавства.
14. **Тарас Шевченко.** Кобзар. Редакція, статті й пояснення д-ра Леоніда Білецького. Обкладинка артиста-малюра Мирона Левицького. Видано накладом Видавн. Спілки „Тризуб”. Вінніпег. Т. 2. 468 ст. + 14 табл. ілюстрацій. УВАН в Канаді. Інститут Шевченкознавства.

1953

15. **Шевченко.** Річник 2. Нью Йорк. Шевченківська Конференція УВАН у США. 48 ст.

16. **Тарас Шевченко**. Кобзар. Редакція, статті й пояснення Л. Білецького. Обкладинка артиста-малювача М. Левицького. Видано накладом Видавн. Спільки „Тризуб”. Вінніпег. Т. 3. 576 ст. + 12 табл. ілюстрацій. УВАН в Канаді. Інститут Шевченкознавства.

1954

17. **Шевченко**. Річник 3. Нью Йорк. Шевченківська Конференція УВАН у США. 47 ст.
18. **Тарас Шевченко**. Кобзар. Редакція, статті й пояснення Л. Білецького. Обкладинка арт.-мал. М. Левицького. Видано накладом Видавн. Спільки „Тризуб”. Вінніпег. Т. 4. 556 ст. + 17 таб. ілюстрацій. Інститут Шевченкознавства.

1955

19. **Шевченко**. Річник 4. Нью Йорк. Шевченківська Конференція УВАН у США. 48 ст.

1956

20. **Шевченко**. Річник 5. Нью Йорк. УВАН у США. 54 ст. + 2 зен.
21. **М. І. Мандрика**. З болгарсько-українських взаємин. Вплив Шевченка на болгарську поезію. Накладом УВАН Канади. Вінніпег. 16 ст. Slavistica XXVI.

1957

22. **Шевченко**. Річник 6. Нью Йорк. УВАН у США. 55 + [4].
23. **М. І. Мандрика**. Шевченко й Франко. Вінніпег. Накладом УВАН. 21 ст. УВАН в Канаді. Серія: Література ч. 3.

1958

24. **Шевченко**. Річник 7. Нью Йорк. УВАН у США. 47 + [1] ст.
25. **Ярослав Рудницький**. Найближчі завдання Шевченкознавства. Вінніпег. Накладом УВАН. 32 ст. УВАН в Канаді. Серія: Літопис УВАН ч. 16.
26. **Володимир Жила**. Ідейні основи Шевченкового Гамалії. Вінніпег. Накладом УВАН. 23 ст. УВАН в Канаді. Серія: Література ч. 4.

1959

27. **Ярослав Рудницький**. Бернс і Шевченко. Вінніпег. Накладом УВАН. 32 ст. Slavistica. Праці Інституту Слов'янознавства УВАН. ч. 35.
28. **Ярослав Рудницький**. Шевченкіяна на Заході. Перше видання Шевченка на Заході. З нагоди сторіччя 1859-1959. Вінніпег. 80 ст. УВАН в Канаді. Збірник Заходознавства, т. VI [4].

1960

29. **Тарас Шевченко**. Кобзар за ред. д-ра Вас. Сімовича з поясненнями і примітками. Друге справлене видання за ред. д-ра Ярослава Рудницького. Видання УВАН в Канаді. Інститут Шевченкознавства і Клубу Приятелів Української Книги. 431 ст.

30. **Т. Шевченко.** Кобзар. Ювілейне видання 1860-1960. За ред. Яр. Рудницький. Вінніпег — Нью Йорк. Укр. Вид-во „Говерля”. Нью Йорк [12] + 244 ст.
31. **Шевченко.** Річник 8-9. Нью-Йорк. 55 + [1] ст.
32. **The Kobzar of Ukraine.** Translation by Alexander Jardine Hunter. Second printing. Edited by J. B. Rudnyckyj. New York — Winnipeg. Published by Ukr. Publish. Co. “Howerla”. 144 ст. Ukr. Free Academy of Sciences. Institute of Shevchenkology No. 4.
33. **Кобзар із „Основи” 1861 року.** Перше книжкове видання з нагоди сторіччя. За ред. Яр. Рудницького. УВАН в Канаді. Інститут Шевченкознавства ч. 5. Вінніпег, 172 ст.
34. **W. K. Matthews. Taras Shevchenko. The Man and the Symbol.** Second Edition. УВАН в Канаді. Slavistica No. 41. Winnipeg. 24 ст.
35. **Яр. Славутич. Велич Шевченка.** УВАН в Канаді. Серія: Література, ч. 7. Вінніпег. 30 ст.

1962

36. **Taras Sevchenko. 1814-1861.** A Symposium edited by Volodymyr Mijakovs'kyj and George Y. Shevelov on Behalf of the Ukr. Academy of Arts and Sciences in the U.S. Mouton & Co. 'S.—Gravenhage. 302 ст.

1964

37. **Шевченко.** Річник 10. Нью-Йорк. 64 ст.
38. **В. Павловський.** Шевченко в пам'ятниках. Нью Йорк.

СИСТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК ДО РІЧНИКІВ „ШЕВЧЕНКО”

1952-1961

- [Переднє слово]. — I, 7; II, 7; III, 7; IV, 7; V, 7; VI, 7; VIII-IX, 7-8; 10, 7-8.
- Шевченко сто років тому (1952-1861). — I, 8-10; II, 8-12; III, 8-10; IV, 8-11; V, 8-16; VI, 8-20; VII, 8-15; VIII-IX, 9-22; X, 9-12.

Статті та матеріали біографічного характеру

- Горняткевич, Дам'ян. Петербурзька Академія Мистецтв за часів студій Тараса Шевченка. — I, 11-21.
- Ч[ижевський, Д.]. Книга, що була в руках Шевченка та Куліша [Малоросійські п'єси, изд. М. Максимовичем. Москва, 1827]. — I, 22-23.
- Згадка про арешт Т. Шевченка 1859 року в приватному листі [А. Ніколяєвої до П. Куліша]. — I, 24-25.
- Один з оренбурзьких знайомих Шевченка [М. П. Іванов]. — II, 21-22.
- П[орський], В. Т. Шевченко і В. Тімм. — III, 23-25.
- Коровицький І. Участь поляків у похороні Шевченка [В. Хорошевський]. — III, 26-31.

- Чикаленко, Л. Деякі відомості про малюнки Шевченкового приятеля Михайла Сажина [з додатком від редакції]. — III, 31-32.
- Чиж, Ярослав. Айра Олдрідж і Шевченко. IV, 18-24.
- М[іяковський], В. Книга про Київ Шевченкових часів [А. Муравьєв. Київ (въ 1843 году)]. — V, 45-48.
- Міяковський, Володимир. Шевченко і Костомаров. — VII, 16-30.
- Павловський, Вадим. Дім, в якому жив Шевченко в 1859 році [о. Ю. Ботвиновського в Києві]. — VIII-IX, 23-27.
- Перхорович, Юрій. Т. Г. Шевченко на Волині. — X, 39-50.
- Тогочасні польські газети про похорон Шевченка. — X, 56-57.

Про літературні твори, видання та рукописи

- Чижевський, Дмитро. „Княгиня” — оповідання Шевченка (1853). — II, 13-18.
- Горняткевич, Д. Шевченківська пам'ятка з архіву Богдана Лепкого [білет на передплату „Гайдамаків” 1841 р.]. — II, 19-20.
- Лист Олекси Корсуна — сина в справі автографа „Мар'яни Черниці” [до Мих. Могиланського, 4. VI. 1907 р.]. — II, 26-32.
- Проект академічного видання Шевченка 1933 р. [М. М. Новицького, в додатку 5 записок Є. Шабльовського в справі редагування I тому академічного видання Шевченка]. — II, 32-35.
- Вілецький, Леонід. Кілька основних моментів у редагуванні Кобзаря 1952 р. [у Вінніпезі]. — II, 38-39.
- Одарченко, Петро. Поетична майстерність Шевченка [в світлі дослідів. 1941-1946 рр.]. — III, 11-22.
- Дорошенко, Володимир. Рукописний ілюстрований „Кобзар” 1844 року [Я. де Бальмена і М. Василюва]. — V, 17-19.
- Дорошенко, Володимир. Сторіччя Шевченкового Щоденника. — VI, 21-30.
- Антонович, Марко. Вірш Шевченка „Мій Боже милий” . . — VIII-IX, 17-22.
- Коровицький, Іван. Шевченків „Буквар” (1861). — X, 13-25.
- М[іяковський], В. Кобзар 1860 р. з власноручними поправками Шевченка. — X, 26-36.

Про малярські твори Шевченка

- Новознайдени малярські твори Шевченка. — I, 29.
- Шевченко в альбомі Ольги Сократовни Чернишевської [Опис 5-ох малюнків, приписуваних Шевченкові]. — II, 22-23.
- Горняткевич, Дам'ян. Критерії в оцінці малярської спадщини Шевченка. — X, 27-37.

Про портрети та ілюстрації до творів Шевченка

- Портрет Шевченка з альбому Лазаревських. — I, 25-27.
- Чикаленко, Левко. Портрет Т. Шевченка роботи Н. Ге. (?). — II, 24-26.
- Нове погруддя Шевченка роботи мистця О. Архипенка [1953]. — III, 41-42.
- Горняткевич, Дам'ян. Богдан Лепкий як портретист Тараса Шевченка. — IV, 25-27.

- Січинський, В. Погруддя Т. Шевченка у виконанні Оксани Лятуринської. — IV, 27-29.
 ——— Погруддя Шевченка роботи Сергія Жука. — IV, 29.
 Ч[иж], Я. Шевченко в негрській церкві [Портрет роботи Теодора Гладкого]. — IV, 45.
 Сластьон, Юрій. Опанас Сластьон — перший ілюстратор Шевченка. — V, 20-32.
 Горняткевич, Дам'ян. Василь Мате (в сторіччя з дня його народження. — V, 33-37.
 Гніздовський, Яків. Барельєф Шевченка роботи Антона Павлося. — V, 37-38.
 Антонюк, М. Шевченко в церковній іконографії. — VII, 31-32.

Про увічнення пам'яті Шевченка

- О[дарченко], П. Шевченківський ювілей в Уфі 1943 р. — II, 36-38.
 Павловський, Вадим. Праця В. Г. Кричевського над увічненням пам'яті Шевченка. — II, 40-42. Поправка і доповнення. — V, 53.
 Чиж, Ярослав. Перші згадки про Тараса Шевченка в Америці [в часописах Агапія Гончаренка 1868 і 1873 pp.]. — III, 33-35.
 Смаль-Стоцький, Роман. Шевченківська пам'ятка з портретом Вашингтона [роботи П. П. Холодного] (Вшанування 200-ліття народження Вашингтона урядом У.Н.Р.). — III, 35-37.
 Демидчук, Семен. Шевченко в американських енциклопедіях. — IV, 12-17.
 ——— Нові матеріали про скульптурні та малярські праці М. О. Мікшина, присвячені Шевченкові. — IV, 29-30.
 Світ, Іван. Шевченко в Ніппоні і Хінах. — IV, 42-45.
 Рудницький, Ярослав. Шевченко й українське місцеве назовництво [в Канаді]. — V, 49-51.
 П[орський], В. Виставка Кобзарів і літератури про Шевченка [в Клівленді та Вінніпезі в 1956 р.]. — V, 51.
 Горняткевич, Дам'ян. Шевченківське свято в Домб'ю [під Краковом, 1919 р.]. — VIII-IX, 28-30.
 Світ, Іван. Шевченківські роковини в Азії. — VIII-IX, 31-35.

Про шевченкознавців

- Порський, В. Михайло Новицький [зі списком його праць]. — II, 43-47.
 П[орський], В. Леонід Білецький як шевченкознавець. — IV, 31-33.
 Дорошенко, Володимир. Мої шевченкознавчі праці. — IV, 33-40.
 С[ічинський], В. П. О. Богацький. — V, 40-41.

Огляди і рецензії

- О[дарченко]. П. Нова совєтська книжка про Шевченка. [Є. Кирилук. Т. Г. Шевченко. Київ, 1951]. — I, 27-28.
 Дорошенко, Володимир. Польський переклад Шевченкового Щоденника [Гелени Манкевіч-Шанявської, Краків 1952]. — 39-40.
 ——— Третій том „Кобзаря” за ред. д-ра Леоніда Білецького. — III, 41.
 О[дарченко], П. З совєтської шевченкіяни за 1953 р. — III, 42-43.
 Дорошенко, Володимир. Літературна біографія Шевченка [П. Зайцева]. — V, 39-41.

- Порський, В. Четвертий том „Кобзаря” за ред. Л. Білецького. — V, 41-44.
- Дорошенко, Володимир. Шевченко в кривому дзеркалі [Дм. Косарик. Життя і діяльність Т. Шевченка. Київ, 1955]. — 42-52.
- О[дарченко], П. (рец.) І. І. Пільгук. Т. Шевченко — основоположник нової української літератури. Київ, 1954, — VI, 52-55.
- Дорошенко, Володимир. Найновіша збірка польських перекладів Шевченкової поезії [Варшава, 1955]. — VII, 35-40.
- О[дарченко], П. Советське шевченкознавство. — VII, 41-45.
- Дорошенко, Володимир. Матеріали про життя і творчість Шевченка [Д. Іофанова. Київ, 1957]. — VIII-IX, 36-40.
- Одарченко, Петро. Збірники шевченківських конференцій 1956 і 1957 рр. [5-та і 6-та конференції]. — VIII-IX, 41-48.
- Дорошенко, Володимир. Збірник праць 7-ої наукової шевченківської конференції. — VIII-XI, 49-52.
- Міяковський, В. „Академічна” публікація на відзначення сторіччя смерті Шевченка. — X, 51-56.

Репродукції

- Фотографія Ш. 1860 р. з альбому Лазаревських. — I, 6.
- Сторінка з книги „Малоросійські п'єсни” М. Максимовича 1827 з автографами П. Куліша і Т. Шевченка. — I, 23.
- Напис на фотографії з альбому Лазаревських. — I, 25.
- Портрет Шевченка 1871 р. роботи Н. Ге (?). — II, 6.
- Підписний білет на „Гайдамаки” і автограф Шевченка на звороті його. — II, 19.
- Портрет Шевченка з літографії В. Тімма [1861]. — III, 6.
- Портрет Вашингтона з цитатою з Шевченка, роботи П. П. Холодного [1932]. — III, 36.
- Портрет Шевченка роботи Богдана Лепкого. — IV, 6.
- Могила Олдриджа в Лодзі. — IV, 21.
- О. Лятуринська біля первісного проєкту Шевченкового погруддя. — IV, 23.
- Шевченківські сторінки з ніппонсько-українського словника. — IV, 42-43.
- Офорт з портрету Шевченка роботи В. В. Мате. — V, 6.
- Опанас Сластьон [з оригінальної фотографії 1928 р.]. — V, 25.
- Барельєф Шевченка роботи Антона Павлося. — V, 38.
- Автопортрет Шевченка 1857 р. — VI, 6.
- Автопортрет Шевченка 1858 р. — VII, 6.
- Композиція Д. Горняткевича в Угнівській церкві з постаттю Шевченка. — VII, 33.
- Автопортрет Шевченка 1860 р. — VIII-IX, 6.
- Дім у Києві, в якому жив Шевченко в 1859 р. [з фотографії 1920-х років]. — VIII-IX, 24.
- Пам'ятник Шевченкові у Вінніпегу, роботи Андрія Дарагана. — X, 6.
- Пам'ятковий запис на форзаці унікального примірника „Кобзаря” 1860 р. — X, 26.
- Фронтиспіс в „Кобзарі” 1860 р., роб. М. Мікешина. — X, 28.
- Фронтиспіс в примірнику Г. Честаховського. — X, 29.
- Дві сторінки з Шевченковими поправками в примірнику Г. Честаховського. — X, 32-33.
- Церква в с. Секунь [Ковельщина], рис. Т. Шевченка (1846). — X, 38.
- Секунський образ Божої Матері, реставрований Шевченком в 1846 р. — X, 47.

